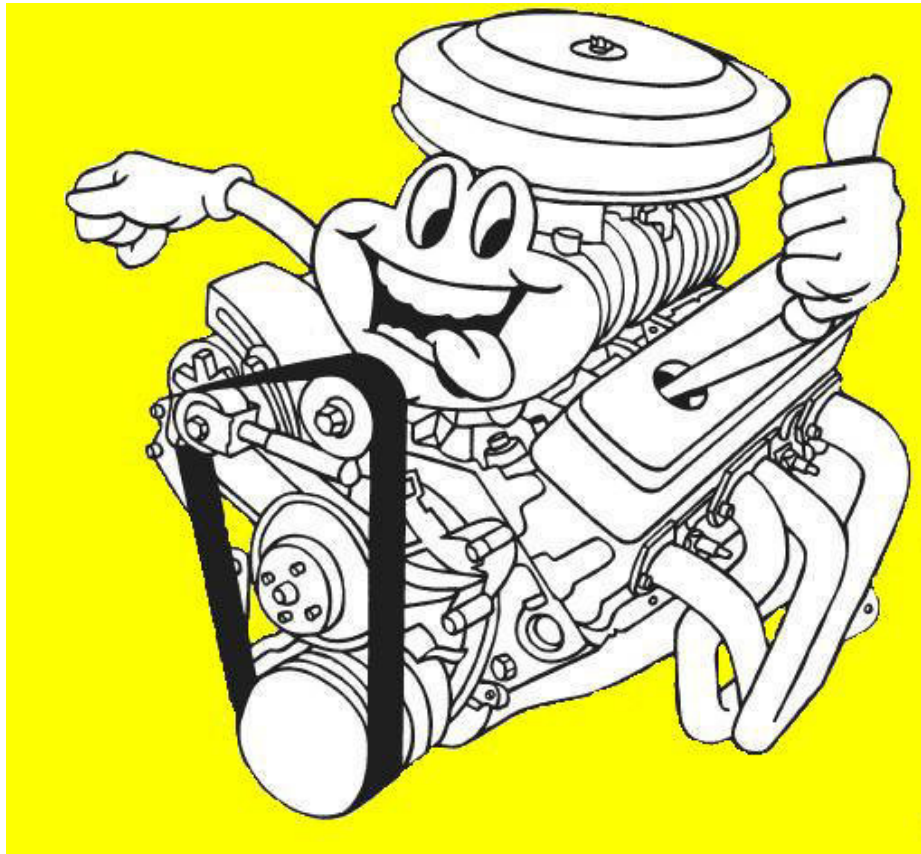

De geheime motor?

**Een onderzoek naar de verschillen in de creatie van
werkgelegenheid door starters in de stad en op het platteland van
de provincie Groningen**

Klazina Kadijk
Faculteit der Ruimtelijk Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Augustus 2009

1^e begeleider: S. Koster
2^e begeleider: P.H. Pellenbarg

Voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeeronderzoek voor mijn studie Sociale Geografie, met als specialisatie economische geografie. Om mijn afstudeeronderzoek te kunnen doen, heb ik 6 maanden stage gelopen bij de Provincie Groningen. Hier heb ik mee kunnen kijken op de afdeling Omgevingsbeleid en Projectbureau, een afdeling die zich bezig houdt met regionale ontwikkeling. Eén van de dingen waar ze bij deze afdeling heel nieuwsgierig naar waren, was de economische dynamiek van het platteland in de provincie Groningen. Aangezien ik daar geboren en getogen ben, sprak het onderwerp mij persoonlijk ook aan. Ik mag graag dingen leren, zeker over dingen die dicht bij mij staan. Maar nu, na vele jaren studeren, kan ik wel zeggen dat dit ik even uitgeleerd ben. Ik ben blij dat ik mijn studie afgerond heb!

Samenvatting

Ieder jaar weer maken velen de keus om een bedrijf te starten. Eén van de afwegingen die hierbij gemaakt moet worden, is de keuze van een locatie. Op een locatie gelden bepaalde omstandigheden die maken dat ondernemerschap al dan niet een goede kans op succes heeft. Een goede voorbereiding, werkervaring van de ondernemer en het hebben van een goed netwerk verhogen de kans dat een onderneming succesvol is. Succesvolle bedrijven zijn goed voor economische groei. Overheden zijn met name geïnteresseerd in de omstandigheden die leiden tot dit succes en hoe zij dit kan dit kunnen optimaliseren om vervolgens hun beleid hier op af te stemmen. Hierbij wordt met name gekeken naar de belangrijke economische kernen zoals steden of kernzones, maar zelden naar het platteland terwijl hier wel degelijk verschillen tussen zijn. Dit onderzoek richt zich met name op deze verschillen tussen steden en platteland.

Dit onderzoek richt zich op het ondernemerschap in de provincie Groningen. Het doel van dit onderzoek is om in kaart te brengen in welke regio's in de provincie Groningen en in welke sectoren de meeste nieuwe bedrijvigheid en daarmee samenhangende werkgelegenheid te vinden is. Uit de analyse van een landelijke database is het volgende gebleken:

Provinciaal

Gemiddeld gezien heeft de nieuwe bedrijvigheid ontstaan in de jaren 2000-2006 gezorgd voor zeventien procent van de werkgelegenheid in de provincie Groningen in 2006. De verschillen in aantallen nieuwe bedrijven lijken niet eenduidig te verschillen tussen de kernzones en het platteland. De bijbehorende creatie van werkgelegenheid is in de kernzones lager dan op het platteland. Met name de sectoren zakelijke dienstverlening en handel, sectoren waarin de drempel om een nieuw bedrijf te beginnen niet zo hoog zijn, vertonen het hoogste percentage nieuwe werkgelegenheid.

Regio Centraal

De regio centraal bestaat grotendeels uit een economische kernzone. Voor dit deel geldt dat de creatie van nieuwe werkgelegenheid door nieuwe bedrijven beneden het provinciaal gemiddelde blijft. De belangrijkste sectoren voor nieuwe werkgelegenheid in deze regio zijn de zakelijke dienstverlening, handel en zorg.

Regio Noord

Binnen de regio noord ligt de economische kernzone "Eemshaven". Hier hebben zich binnen de onderzochte termijn weinig tot geen nieuwe bedrijven gevestigd, behalve in Farmsum. Hier hebben zich namelijk een aantal grote ondernemingen gevestigd. Zowel binnen als buiten de economische kernzone van regio noord ligt het percentage werkgelegenheid als gevolg van vestiging van nieuwe bedrijven onder het provinciale gemiddelde. De belangrijkste sectoren zijn in het algemeen de zakelijke dienstverlening en handel en per gemeente één specifieke uitschieter door de aanwezigheid van een groot bedrijf. Nieuwe bedrijvigheid concentreert zich in de dorpen.

Regio West

In de regio west neemt het aantal bedrijven en werknemers jaarlijks toe. Bijzonder is ook dat de starters een betere overlevingskans hebben en dat bedrijven niet snel verhuizen. De belangrijkste vestigingsplaatsen voor nieuwe bedrijven zijn de dorpen en (op bedrijventerreinen) langs de hoofdinfrastructuur. De belangrijkste sectoren zijn de zakelijke dienstverlening, handel en bouwnijverheid. Daarnaast heeft de oprichting van één grote zorginstelling veel invloed op het aandeel in die sector.

Regio Oost

In een groot deel van deze regio is een gelijkblijvende werkgelegenheid te zien. Nieuwe bedrijvigheid levert dan alleen werkgelegenheid op voor de oprichter. De Blauwe Stad heeft veel invloed op de nieuwe werkgelegenheid. Een aanzienlijk deel daarvan is te vinden in de bouwnijverheid of in de toeristische sector. Naast de dorpen is vrijkomende agrarische bebouwing in trek als vestigingsplaats voor nieuwe bedrijven.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting.....	2
Hoofdstuk 1 Introductie	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Probleembeschrijving	8
1.3 Probleem-, doel-, vraagstelling	10
1.4 Leeswijzer	11
Hoofdstuk 2 Opzet van het onderzoek	12
2.1 De opzet van het onderzoek	12
2.2 Uitvoering van het onderzoek	13
Hoofdstuk 3 Theoretisch kader	15
3.1 Nieuwe oprichtingen	15
3.2 De ontwikkeling van het aantal nieuwe ondernemingen.....	16
3.3 De vraag naar nieuwe ondernemers	17
3.3.1 Technologische ontwikkelingen	17
3.3.2 Globalisatie	18
3.3.3 Economische structuur	19
3.3.4 Economische ontwikkelingen	19
3.4 Het aanbod van nieuwe ondernemers.....	20
3.4.1 Bevolkingsdichtheid, -groei en leeftijdsopbouw	20
3.4.2 Participatie van vrouwen	21
3.4.3 Immigratie.....	21
3.4.4 Inkomen en werkloosheid	21
3.4.5 Overheid	22
3.5 Het succes van nieuwe ondernemingen	22
3.5.1 Eigenschappen van de ondernemer	23
3.5.2 Eigenschappen van de onderneming.....	23
3.5.3 Eigenschappen van de omgeving.....	23
Hoofdstuk 4 Nieuwe bedrijvigheid in de provincie Groningen.....	24
4.1 Regio Centraal.....	24
4.1.1 Groningen.....	24
4.1.2 Haren.....	26
4.1.3 Hoogezand-Sappemeer	27
4.1.4 Slochteren	28
4.2 Regio Noord.....	29
4.2.1 Appingedam.....	29
4.2.2 Bedum	30
4.2.3 Delfzijl.....	31
4.2.4 De Marne.....	33
4.2.5 Eemsmond.....	34

4.2.6 Loppersum.....	35
4.2.7 Ten Boer.....	36
4.2.8 Winsum.....	37
4.3 Regio West	38
4.3.1 Grootegast	38
4.3.2 Leek.....	40
4.3.3 Marum	41
4.3.4 Zuidhorn.....	42
4.4 Regio Oost.....	43
4.4.1 Bellingwedde	44
4.4.2 Menterwolde	45
4.4.3 Pekela	46
4.4.4 Reiderland	47
4.4.5 Scheemda	49
4.4.6 Stadskanaal.....	50
4.4.7 Veendam.....	51
4.4.8 Vlagtwedde.....	52
4.4.9 Winschoten	53
Hoofdstuk 5 Conclusies en aanbevelingen	55
5.1 Conclusies.....	55
5.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek	58
Literatuurlijst.....	59

Lijst van figuren en tabellen

Figuur 1.1: Invloed van beleid op de economie.....	8
Figuur 1.2: Economische kernzones in Noord-Nederland.....	10
Figuur 2.1: Gemeenten in Groningen	14
Figuur 3.1 Nieuwe oprichtingen onderscheiden naar bronnentransfers.....	16
Figuur 3.2 De vraag naar nieuwe ondernemers	17
Figuur 3.3 Het density dependence model	18
Figuur 3.4 Percentage ondernemers onder de volwassen bevolking.....	20
Figuur 3.5 Invloeden aan vraag- en aanbodzijde op potentieel ondernemerschap	22
Figuur 4.1: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Groningen.....	25
Figuur 4.2: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Haren	26
Figuur 4.3: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Hoogezand-Sappemeer.....	27
Figuur 4.4: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Slochteren	28
Figuur 4.5: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Appingedam	30
Figuur 4.6: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Bedum	31
Figuur 4.7: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Delfzijl.....	32
Figuur 4.8: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente De Marne	33
Figuur 4.9: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Eemsum.....	34
Figuur 4.10: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Loppersum.....	35
Figuur 4.11: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Ten Boer	36
Figuur 4.12: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Winsum	38
Figuur 4.13: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Grootegast	39
Figuur 4.14: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Leek	40
Figuur 4.15: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Marum	42
Figuur 4.16: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Zuidhorn.....	43
Figuur 4.17: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Bellingwedde	44
Figuur 4.18: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Menterwolde.....	46
Figuur 4.19: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Pekela.....	47
Figuur 4.20: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Reiderland	48
Figuur 4.21: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Scheemda	49
Figuur 4.22: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Stadskanaal.....	50
Figuur 4.23: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Veendam	52
Figuur 4.24: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Vlagtwedde	53
Figuur 4.25: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Winschoten.....	54
Tabel 5.1 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Centraal	55
Tabel 5.2 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Noord.....	56
Tabel 5.3 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio West.....	56
Tabel 5.4 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Oost.....	56

Hoofdstuk 1 Introductie

1.1 Inleiding

Op het Nederlandse platteland verdwijnen steeds meer voorzieningen en winkels, jongeren trekken weg en de bereikbaarheid neemt af met als gevolg dat de werkgelegenheid afneemt. Dit wekt zowel de politieke als de journalistieke belangstelling. Zo zijn er recentelijk een aantal publicaties verschenen die deze constatering weergeven. Een aantal citaten uit deze publicaties worden hieronder aangegeven.

Uit een column van Dirk Strijker in het Dagblad van het Noorden van 2 december 2005:

"De economie van het platteland wordt al lang niet meer gedomineerd door de landbouw. Zelfs in de allerkleinste dorpen zorgt de landbouw maar voor een beperkte inkomensbijdrage. Minder bekend is wat er dan verder aan economische activiteiten en inkomensvorming op het platteland zit. En nog minder helder is wat er voor nieuwe activiteiten kunnen of moeten ontstaan. Dat laatste is een groot probleem voor allerlei overheidsinstanties. Van gemeente tot Europese Unie, ze hebben allemaal geld klaarliggen voor vernieuwing van de plattelandseconomie, maar waar het geld concreet aan besteed moet worden is vaak niet duidelijk".

Een reactie van SP-kamerlid Ewout Irrgang op 29 maart 2006 op een initiatiefwet om banken verplicht een filiaal open te laten houden in minder dichtbevolkte gebieden (SP Nieuws, 2006):

"De SP steunt de hoofdlijnen van dit wetsvoorstel omdat het tegemoet komt aan een groot maatschappelijk probleem, namelijk de leegloop en de verschraling van het voorzieningsniveau op het platteland".

Harm Evert Waalkens over de standpunten van de Partij van de Arbeid met betrekking tot het platteland op 9 november 2006 (Partij van de Arbeid, 2006):

"Veel mensen genieten dagelijks van het mooie Nederlandse landschap. Een gebied waar sommige Nederlanders wonen en werken, en waar anderen in het weekend tot rust komen. Maar het landelijk gebied wordt bedreigd. Asphalt en bedrijventerreinen rukken op en dreigen het over te nemen van de natuur. Steeds meer voorzieningen op het platteland verdwijnen. En jongeren trekken weg omdat er geen betaalbare woonruimte of werk is".

Het Nederlands Platform Ouderen en Europa uit haar zorgen op de website (NPOE, 2007):

"De laatste tien jaar zag het Nederlandse platteland veel voorzieningen verdwijnen. De bakker vertrok, de slager ging met pensioen, op de dienstregeling van het lokale openbaar vervoer werd ernstig bekibbeld en in sommige dorpen moest de basisschool zelfs de deuren sluiten".

Voor het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster schrijven Dirk Strijker en Ida Terluin (2005) een essay waarin zij het volgende stellen:

"Het Nederlandse platteland wordt met een aantal zaken geconfronteerd, zoals afname van de werkgelegenheid in de landbouwsector, vrijkomende agrarische gebouwen, het wegtrekken van jongeren door gebrek aan werk en geschikte woonruimte, tekort aan bedrijventerreinen in dorpen, vergrijzing en afname van het voorzieningsniveau in de dorpen. Hoewel de mate waarin deze zaken zich voordoen niet altijd met cijfers wordt onderbouwd, worden ze door velen als een bedreiging voor de leefbaarheid van het platteland ervaren. Daarom wordt op allerlei niveaus gestreefd naar het in stand houden of het vergroten van de werkgelegenheid op het platteland".

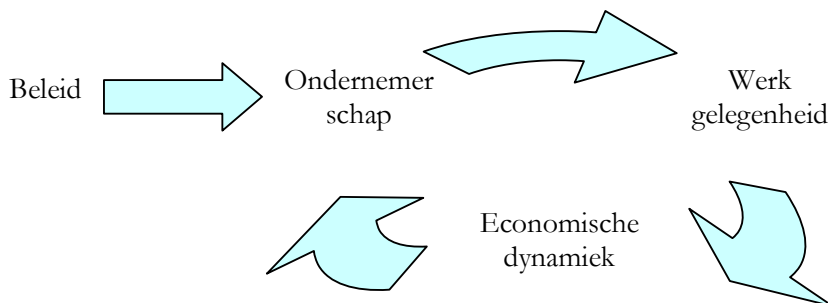
1.2 Probleembeschrijving

Zoals uit bovenstaande citaten blijkt is er nog maar weinig bekend over de economische situatie op het platteland. Toch bestaat het gevoel dat het voorzieningenniveau belangrijk is voor de economie van het platteland (MNLV, 2004). Aan de ene kant zorgt een hoog voorzieningenniveau ervoor dat een heterogene bevolking op het gebied van inkomen, leeftijd en gezinssamenstelling zich in een bepaald gebied vestigt. Hierdoor wordt het voor ondernemers makkelijker om geschikt personeel te krijgen. Aan de andere kant zorgt werkgelegenheid er voor dat mensen (economisch) gebonden worden aan een regio. Zij verdienen er hun inkomen, wonen in de regio en geven er hun geld uit. Hiermee zorgen zij voor draagvlak voor voorzieningen en economische groei. Economische dynamiek is daardoor sterk verbonden met de veranderingen in de werkgelegenheid (MINEZ, 1997). Atzema en Wever (1999) onderscheiden de volgende mutatiecomponenten die de veranderingen in de werkgelegenheid in een regio bepalen:

- de oprichting van nieuwe bedrijven
- het verdwijnen van bedrijven door opheffing van bestaande bedrijven
- de komst van bedrijven van elders
- het vertrek van bedrijven naar elders
- uitbreiding van het personeelsbestand
- inkrimping van het personeelsbestand

De oprichting en komst van bedrijven en uitbreiding van het personeelsbestand zorgen voor een positieve dynamiek, het opheffen en vertrek van bedrijven en de krimp van het personeelsbestand zorgen voor een negatieve dynamiek. De onderzoeksbenadering die al deze verschillende mutatiecomponenten analyseert en daarmee de structuur en ontwikkeling van bedrijvenpopulaties onderzoekt, wordt de bedrijvendemografie genoemd (Pellenbarg e.a., 2005).

Een groot aantal nieuwe bedrijven zorgt er niet alleen direct voor dat de dynamiek in een regio positief wordt beïnvloed, maar ook indirect (CBS, 2006). Vooral nieuwe en snel groeiende bedrijven kunnen nieuwe producten en diensten op de markt brengen of nieuwe vormen van organisatie en productie toepassen. Bedrijven die al gevestigd zijn in deze regio worden op die manier geprikkeld om hetzelfde te doen om zodoende marktverlies of een bedrijfsbeëindiging te voorkomen. Dit leidt tot productiviteits- en werkgelegenheids groei waardoor de (inter)nationale concurrentiepositie van een regio wordt verstevigd. Omdat nieuwe bedrijven vaak horen tot het Midden- en Klein Bedrijf (MKB), kan het MKB worden gezien als de aanjager van de groei van de economie (Pellenbarg e.a., 2005). Het stimuleren van ondernemerschap wordt door veel overheden dan ook als belangrijk ervaren voor de groei van de werkgelegenheid (Atzema en Wever, 1999). Dit wordt geïllustreerd in het volgende figuur 1.1.

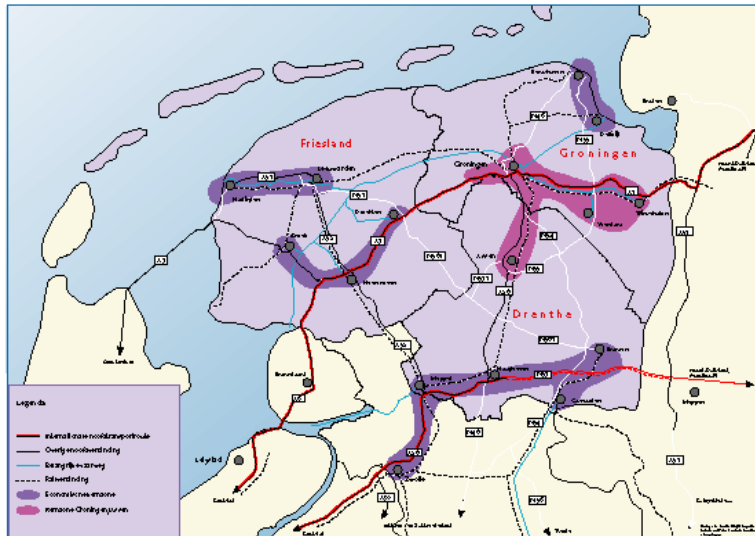
Figuur 1.1: Invloed van beleid op de economie

Om inzicht te krijgen in en invloed uit te kunnen oefenen op de regionale economie is het voor overheden en voor wetenschappers van belang om te weten welke factoren voor ondernemers van belang zijn om zich in een regio te vestigen of juist weg te trekken en welke factoren zorgen voor groei en krimp van bedrijven. Deze factoren kunnen per sector verschillen. Veel onderzoeken richten zich op belangrijke economische kernen zoals steden of op regio's als een geheel, zoals provincies. Bij het maken van provinciaal beleid is ook het verschil tussen steden en platteland van belang, aangezien voor steden en platteland hele andere factoren van belang zijn. Tot op heden is hier nog weinig tot geen onderzoek naar gedaan, maar steeds meer provincies laten dit doen.

Dit onderzoek zal zich richten op het ondernemerschap in de provincie Groningen. Op dit moment wordt binnen de provincie Groningen gewerkt aan de voorbereiding van een nieuw Provinciaal Omgevingsplan, POP 3, dat begin 2008 klaar moet zijn. Tot de provinciale Statenverkiezingen in maart 2007 zullen alle relevante (nieuwe) ontwikkelingen binnen de provinciegrenzen en vragen die daaruit voortvloeien in kaart worden gebracht, waarna per thema een beeld moet worden verkregen hoe deze ontwikkelingen een plek moeten krijgen in dit nieuwe POP (Provincie Groningen, 2006).

Een van de thema's uit het eerste POP uit 2000 dat ook terug zal komen in het nieuwe POP is "ondernemend Groningen", met als belangrijkste subthema's de arbeidsmarkt, bedrijventerreinen, landbouw en de economische betekenis van het buitengebied. Hoewel het beleid met betrekking tot de bedrijvigheid vooral op (de bedrijventerreinen binnen) de economische kernzones is en blijft gericht, is er ook in de provincie Groningen een groeiende belangstelling voor de plattelandseconomie: de economische activiteiten die niet in de stad plaatsvinden, maar op het platteland (Terluin e.a., 2005). Het platteland of buitengebied wordt door de meeste overheden gedefinieerd als het niet-verstedelijkte deel van Nederland, waarbinnen ook dorpen en kleine steden liggen (MNLV, 2004, LEI, 2000). Het niet-verstedelijkte deel komt overeen met de gemeenten waar volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de adressendichtheid minder dan 1000 per km² is. Grote wateren vallen daar ook onder, met uitzondering van de Noordzee. Volgens deze definitie behoren alleen de gemeenten Groningen, Hoogezand-Sappemeer en Winschoten niet tot het platteland van de provincie Groningen.

Aangezien er voor het Provinciaal Omgevingsplan een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de economie in de economische kernzones en de economie daarbuiten, zal het platteland of buitengebied in dit onderzoek worden niet volgens de definitie van het CBS worden gezien, maar worden gedefinieerd als het gedeelte van de provincie dat niet ligt in één van de economische kernzones (SNN, 1999). Deze economische kernzones zijn gebieden waar het wonen en werken in de provincie Groningen wordt geconcentreerd om zo het landelijk gebied open te houden en zijn daardoor belangrijk voor een groot deel van de werkgelegenheid voor het platteland. Zoals in figuur 1.2 te zien is, liggen de kernzones in de provincie Groningen rond de A7/A28 en de havens van Delfzijl. Voor de (statistische) analyse komt dit neer op de gemeenten Appingedam, Delfzijl, Eemsum, Groningen, Haren, Hoogezand-Sappemeer, Leek, Menterwolde, Veendam en Winschoten. Het platteland omvat dan de gemeenten Bedum, Bellingwedde, Ten Boer, De Marne, Grootegast, Loppersum, Marum, Pekela, Reiderland, Scheemda, Slochteren, Stadskanaal, Vlagtwedde, Winsum en Zuidhorn.

Figuur 1.2: Economische kernzones in Noord-Nederland
Bron: SNN: Economische kernzones (2007)

1.3 Probleem-, doel-, vraagstelling

Probleemstelling: het is nog niet bekend waarop het beleid van de provincie Groningen zich moet toespitsen om het ondernemerschap op het platteland van Groningen positief te beïnvloeden.

Doelstelling: in kaart brengen in welke regio's in de provincie Groningen en in welke sectoren de meeste nieuwe bedrijvigheid en daarmee samenhangende werkgelegenheid te vinden is.

Deze doelstelling zal moeten worden bereikt aan de hand van de volgende hoofdvraag:

Waar heeft de nieuwe bedrijvigheid in de provincie Groningen zich ontwikkeld in de periode 2000-2006, hoeveel werkgelegenheid is er voortgekomen uit deze nieuwe bedrijvigheid en wat zijn de te verwachten ontwikkelingen?

De volgende vragen moeten helpen bij het beantwoorden van deze vraag:

Waar is ruimtelijk gezien de meeste nieuwe bedrijvigheid zichtbaar en waarom juist daar? Bestaan er verschillen tussen de kernzones en het platteland van de provincie Groningen?

In welke sectoren is de meeste nieuwe bedrijvigheid zichtbaar en waarom juist in deze sectoren? Bestaan er verschillen tussen de kernzones en het platteland van de provincie Groningen?

Wat is de rol van overheidsbeleid bij de ontwikkelingen van nieuwe bedrijvigheid?

1.4 Leeswijzer

Allereerst zal in het tweede hoofdstuk de opzet van het onderzoek naar de nieuwe bedrijvigheid en bijbehorende werkgelegenheid in de provincie Groningen worden gepresenteerd. Om inzicht te krijgen in de nieuwe bedrijvigheid en daarmee samenhangende werkgelegenheid is het van belang om te weten welke soorten nieuwe bedrijvigheid worden onderscheiden, wat de achterliggende redenen zijn van bedrijven en ondernemers om zich in een bepaalde regio te vestigen en wat de voorwaarden zijn om te kunnen groeien. In het derde hoofdstuk zullen enkele onderzoeken worden belicht die reeds naar deze factoren hebben gekeken.

In het vierde hoofdstuk zal de huidige stand van zaken met betrekking tot de bedrijvigheid in de provincie Groningen worden gepresenteerd. Daarbij zal met name worden ingegaan op de nieuwe bedrijvigheid en de werkgelegenheid die daaruit voortkomt door analyse van de gegevens uit LISA.

In hoofdstuk 5 zullen de conclusies en aanbevelingen naar aanleiding van dit onderzoek worden gepresenteerd.

Hoofdstuk 2 Opzet van het onderzoek

2.1 De opzet van het onderzoek

Allereerst zal aan de hand van een literatuurstudie een overzicht gepresenteerd worden van reeds eerder uitgevoerde onderzoeken met betrekking tot nieuwe bedrijvigheid. Er zal worden gekeken welke soorten nieuwe bedrijvigheid er zijn, wat het belang is van nieuwe bedrijvigheid en welke factoren bepalen wat een nieuw bedrijf tot een succes maakt.

Om inzicht te verkrijgen in de nieuwe bedrijvigheid binnen de provincie Groningen zullen gegevens uit LISA geanalyseerd worden. LISA (Landelijk Informatiesysteem van Arbeidsplaatsen en vestigingen) is een landelijke database waarin de kerngegevens (naam bedrijf, adres, werkgelegenheid en activiteitscode) en beheergegevens staan van alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. Een vestiging wordt in LISA gedefinieerd als "een locatie van een onderneming, instelling of zelfstandige beroepsbeoefenaar (dat wil zeggen elke fabriek, werkplaats, kantoor, winkel of andere bedrijfsruimte, dan wel elk complex daarvan) waarin of van waaruit een economische activiteit of zelfstandig (vrij) beroep wordt uitgeoefend door minimaal 1 werkzaam persoon" (LISA, 2007).

In LISA staan niet alleen vestigingen van bedrijven, maar ook vestigingen van de overheid, het onderwijs, de gezondheidszorg en de vrije beroepsbeoefenaars. Vestigingen waar men actief is op het gebied van akker- en tuinbouw of het fokken en houden van dieren worden in LISA niet geregistreerd, omdat niet alle regionale registers deze vestigingen in hun bestanden hebben opgenomen. Om toch, statistisch gezien, totaaloverzichten te kunnen geven van de werkgelegenheid wordt in LISA voor de regio's waarvan geen gegevens van landbouwvestigingen bekend zijn gebruik gemaakt van de landbouwtellingen van het CBS. In tegenstelling tot het CBS registreert LISA wel vestigingen waar parttime wordt gewerkt. Niet alle registerhouders binnen LISA werken met dezelfde definitie van parttime werkers. Voor de provincie Groningen wordt parttime werk geregistreerd vanaf 12 uur per week.

Elke vestiging krijgt een uniek LISA-nummer, waardoor veranderingen in de tijd goed te volgen zijn. De geactualiseerde gegevens worden jaarlijks aangeleverd door regionale registerhouders, die zelf verantwoordelijk zijn voor het aanpassen en controleren van de gegevens. Voor mutaties in naam, adres, activiteit of beheer wordt meestal gebruik gemaakt van gegevens uit het Handelsregister van de regionale Kamer van Koophandel, waar bedrijven zelf elke wijziging moeten doorgeven. De werkgelegenheidsgegevens in LISA worden jaarlijks door middel van steekproeven door de regionale registerhouders zelf gecontroleerd en met terugwerkende kracht aangepast. Hoe groter het bedrijf is, des te vaker worden de gegevens gecontroleerd. De recente gegevens van grote bedrijven zijn daarmee betrouwbaarder dan de gegevens van het Midden- en Klein Bedrijf, maar hoe ouder de gegevens zijn, des te betrouwbaarder is het gehele bestand.

In de provincie Groningen zijn twee registerhouders, te weten de gemeente Groningen en de provincie Groningen. De gemeente Groningen houdt de gegevens uit de gemeente Groningen bij en de provincie Groningen verwerkt de gegevens uit de rest van de provincie. Om met zo min mogelijk verschillende registerhouders te maken te krijgen, zal dit onderzoek zich beperken tot de provinciegrenzen van Groningen, hoewel de economische invloedssfeer niet ophoudt bij de grens. Om ook beleidsmatig naar de economische dynamiek te kunnen bekijken, zullen in dit onderzoek de gemeentegrenzen worden aangehouden voor een vergelijking, aangezien de invloed van gemeentelijk en provinciaal beleid vaak wel ophoudt bij de grens.

Een probleem met een vergelijking van de gegevens van de provincie en de stad Groningen is dat de LISA-nummers niet meeverhuizen met de bedrijven. Wanneer een bedrijf onder een andere registerhouder valt, krijgt het een ander nummer, waardoor het volgen van een bedrijf in de tijd en ruimte niet meer mogelijk is. De definities van een nieuwe oprichting zijn daardoor anders in de stad Groningen dan in de provincie.

2.2 Uitvoering van het onderzoek

Ut het LISA-bestand zijn alle bedrijven geselecteerd die in de jaren 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, en/of 2006 een vestiging hebben in de provincie Groningen. Van deze vestigingen zijn ook de gemeentenaam, 6-positie postcode, de activiteitencode volgens het SBI '93 en het totale aantal werknemers genoteerd.

Aan de hand van het LISA-nummer is per gemeente het volgende schema in Excel gemaakt:

Vestiging	Gemeentenaam 2000,2001,..., 2006	Postcode 2000, 2001, ..., 2006	Werkzame personen 2000, 2001, ..., 2006	Activiteit 2000, 2001, ..., 2006
LISA-nummer		code

De oprichting van bedrijven kan worden gemeten door te kijken welke bedrijven in 2000 nog geen LISA-nummer hadden en in één van de volgende jaren wel. Aan de hand van de bijbehorende activiteitencode kan worden bepaald in welke sector dat was. Aan de hand van het aantal werkzame personen kan worden gekeken hoeveel werkgelegenheid er bij de oprichting is gecreëerd en hoeveel werkgelegenheid datzelfde bedrijf in 2006 opleverde. Voor dit onderzoek is alleen gekeken naar de werkgelegenheid die een nieuwe vestiging binnen de gemeente voor de eigen gemeente opleverde. Om het onderzoek behapbaar te houden is niet gekeken naar de andere factoren die de economische dynamiek in een regio bepalen.

Hierna is in Excel een draaitabel gemaakt om een cirkeldiagram te kunnen maken die inzicht verschaft in de procentuele verdeling van de nieuwe werkgelegenheid over de verschillende activiteiten.

Voor het overzicht zijn de gemeenten zoals te zien in figuur 2.1 opgedeeld in vier verschillende regio's: Centraal, Noord, Oost en West. Dit zijn dezelfde regio's die de provincie Groningen hanteert ten behoeve van de uitvoering het gebiedsgericht werken binnen het Provinciaal Omgevingsplan.

Figuur 2.1: Gemeenten in Groningen
Bron: Provincie Groningen, 2007

In overleg met de ICT-afdeling bij de provincie Groningen zijn de gegevens over de nieuwe vestigingen in de provincie Groningen in GIS zichtbaar gemaakt en als kaart toegevoegd in de bijlage.

Hoofdstuk 3 Theoretisch kader

Een belangrijk middel om de verschillen in economische ontwikkelingen tussen regio's te verklaren is de bedrijvendemografie. Binnen de bedrijvendemografie worden demografische gebeurtenissen zoals geboorte, sterfte, huwelijk, scheiding, gezinsuitbreiding en verhuizing toegepast op gebeurtenissen in de levenscyclus van een bedrijf of onderneming zoals oprichting, opheffing, overname, groei, krimp en migratie. Aangezien deze gebeurtenissen niet alleen van invloed zijn op de (regionale) economie, maar ook iets zeggen over beslissingen op het niveau van de ondernemer, is bedrijvendemografie een onderzoeksgebied in zowel de economie als de sociologie en de economische geografie (Van Wissen, 2001). In verschillende onderzoeken wordt hierbij één bepaalde sector uitgelicht of worden verschillende sectoren met elkaar vergeleken. Vooral voor geografen zijn de (inter)nationale en regionale verschillen van belang bij de hierboven beschreven onderwerpen. Ondanks dat er al veel onderzoek is gedaan naar nieuwe oprichtingen, zijn niet alle conclusies eenduidig (Sutaria en Hicks, 2004) en het maken van modellen in de bedrijvendemografie blijft daarom moeilijk (Van Wissen, 1999).

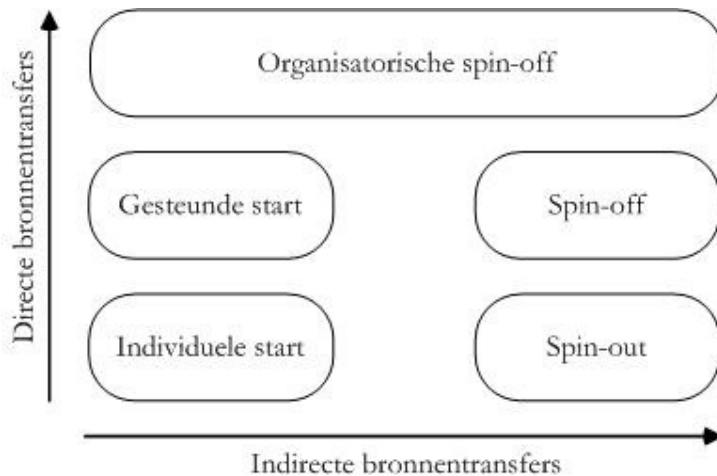
Door het onderzoek van de Amerikaan Birch in 1979, waarin hij aantoonde dat jonge, innovatieve en kleine bedrijven de grootste bijdrage aan de ontwikkeling van de werkgelegenheid in een land bieden (Pellenbarg e.a.; 2005, Bade en Nerlinger, 1999), ontstond er een hernieuwde belangstelling voor het kleinbedrijf en een herwaardering voor het ondernemerschap. Hierdoor groeide het aantal nieuwe bedrijven en vooral met de oprichting van nieuwe bedrijven wordt veel nieuwe werkgelegenheid gecreëerd. De afgelopen 20 jaar is de werkgelegenheidscreatie door nieuwe bedrijven zelfs verdubbeld van 65.000 banen eind jaren '80 tot bijna 135.000 banen in 2005 (Bangma, 2007). Het is daarom zeer begrijpelijk dat er de laatste jaren zowel binnen de wetenschap als door beleidsmakers veel onderzoek gedaan is naar nieuwe oprichtingen en de daarbij behorende creatie van werkgelegenheid (Bruins e.a., 1999; Van Dijk en Pellenbarg, 1999). In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies uit een greep van deze onderzoeken samengevat. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar de verschillende soorten nieuwe oprichtingen (paragraaf 3.1), de absolute en relatieve aantallen nieuwe oprichtingen (paragraaf 3.2), maar ook naar de push- en pullfactoren voor ondernemers om een nieuw bedrijf op te richten (paragraaf 3.3 en 3.4). In paragraaf 3.5 worden de omstandigheden besproken die maken dat een nieuw opgericht bedrijf een succes wordt en de kenmerken van een ondernemer die de kans van slagen van een nieuwe onderneming doen toenemen.

3.1 Nieuwe oprichtingen

Bij nieuwe oprichtingen kan een onderscheid worden gemaakt tussen dochterbedrijven en starters (Bangma, 2007). Dochterbedrijven zijn bedrijven die worden gestart vanuit een bestaande onderneming. Koster (2006) maakt in zijn dissertatie een verder onderscheid in de verschillende soorten starters en dochterbedrijven aan de hand van de bronnentransfers die startende ondernemers meekrijgen vanuit een moederbedrijf. Bronnentransfers kunnen direct of indirect zijn. Met directe bronnentransfers worden geld, huisvesting, afzetmarkt, naamsbekendheid, kennisuitwisseling, etc. bedoeld. Onder de indirecte bronnentransfers vallen vaardigheden en kennis die (individueel) zijn opgedaan in het moederbedrijf. Onder nieuwe oprichtingen onderscheidt hij:

- **Individuele start:** bedrijf dat wordt gestart door een ondernemer die geen ervaring meeneemt of steun ondervindt van een moederbedrijf.

- Gesteunde start: bedrijf dat wordt gestart op basis van directe bronnentransfer. Ervaringen van de ondernemer zijn daarbij onbelangrijk.
- Spin-out: bedrijf dat wordt gestart op basis van de door de ondernemer opgedane ervaringen in het moederbedrijf. De ondernemer krijgt echter geen directe ondersteuning.
- Spin-off: bedrijf dat door een ondernemer wordt gestart met behulp van directe en indirecte bronnentransfers.
- Organisatorische spin-off: bedrijf dat als een strategische bedrijfsbeslissing wordt opgericht door het moederbedrijf. Voor individueel ondernemerschap is bij dit type oprichting geen ruimte. Hierdoor staat dit type starts boven alle andere, zoals te zien is in figuur 3.1.

Figuur 3.1 Nieuwe oprichtingen onderscheiden naar bronnentransfers
Bron: Koster, 2006

Ongeveer de helft van alle nieuwe oprichtingen is een spin-out, 40% een individuele start en de rest een spin-off. Gesteunde starts en organisatorische spin-offs komen nauwelijks voor (Koster, 2006).

Ongeveer tweederde van alle starters wordt ondernemer na of naast een baan. Van alle ondernemers die vanuit een betaalde baan de keuze maken voor zelfstandig ondernemerschap, blijft een derde deel in eerste instantie (parttime) in loondienst werken.

Voor dit onderzoek worden nieuwe ondernemingen gezien als alle bedrijven die een nieuw nummer hebben gekregen in het LISA. Dat betekent dat niet alleen individuele starts, maar ook gesteunde starts, spin-outs, (organisatorische) spin-offs, overgenomen bedrijven, bedrijven die een doorstart hebben gemaakt, als ook bedrijven die door een (administratieve) verandering van vestigingsplaats onder een andere registerhouder een nieuw nummer hebben gekregen als nieuw bedrijf worden aangemerkt.

3.2 De ontwikkeling van het aantal nieuwe ondernemingen

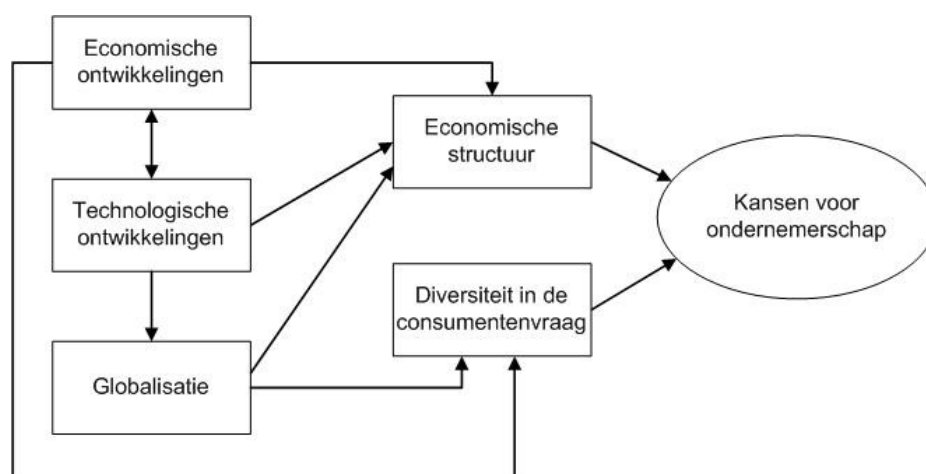
Vanaf de periode na de Tweede Wereldoorlog tot halverwege de jaren tachtig is het aantal ondernemingen in ontwikkelde landen, waaronder Nederland, continu gedaald (Bangma, 2007). De wederopbouw met de noodzaak tot en de schaalvoordelen van grootschalige productie en het feit dat mensen loondienst verkozen boven zelfstandig ondernemerschap als gevolg van de

Vestingwet, sociale zekerheid en arbeidsmarktwerkingen liggen hieraan in Nederland ten grondslag.

Het aantal oprichtingen in Nederland is mede door de eerder genoemde herwaardering van het zelfstandig ondernemerschap in de jaren tachtig en negentig voortdurend gestegen. Het hoogtepunt was in 2000, met bijna 75.000 bedrijven. Tot 2004 is sprake van een jaarlijkse daling van het aantal oprichtingen waarna de stijging zich weer heeft ingezet. In 2005 is het aantal oprichtingen zelfs hoger dan in 2000. Aangezien er per jaar wel meer bedrijven worden opgericht dan opgeheven, stijgt landelijk gezien het totale aantal ondernemingen in de jaren tachtig en negentig wel.

3.3 De vraag naar nieuwe ondernemers

Ondernemers kunnen een nieuw bedrijf beginnen omdat zij kansen zien om een product aan de man te brengen of omdat de markt behoefte heeft aan bepaalde producten en diensten waar potentiële ondernemers op in kunnen springen. De kansen die de markt biedt, bepalen de vraag naar nieuwe ondernemers en worden de pull-factoren voor nieuw ondernemerschap genoemd. In figuur 3.2 worden een aantal factoren gepresenteerd die de vraag bepalen in hun onderlinge samenhang. In de rest van deze paragraaf wordt dieper op elk van de factoren ingegaan.

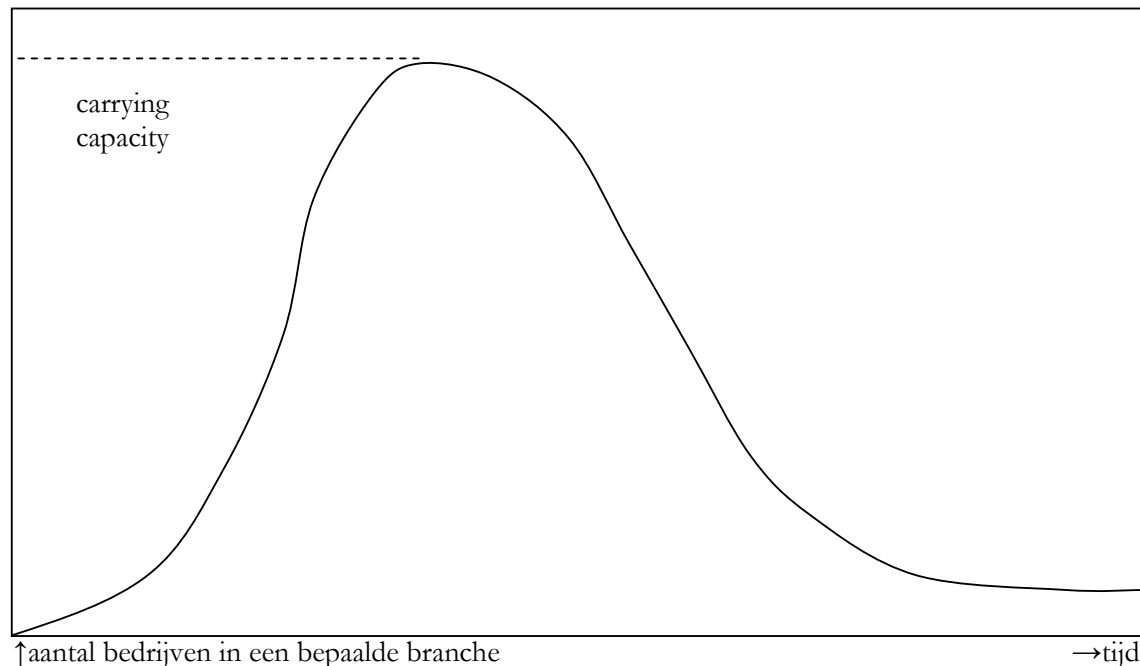
Figuur 3.2 De vraag naar nieuwe ondernemers
Bron: Audretsch e.a., 2001

3.3.1 Technologische ontwikkelingen

Technologische ontwikkelingen vragen om nieuwe ondernemingen. Aan de hand van het density dependence model, zoals te zien in figuur 3.3, wordt het aanbod van nieuwe bedrijven in een bepaalde branche verklaard (Van Wissen, 2004).

Wanneer een product of dienst nog maar net ontwikkeld is, zijn er nog weinig ondernemingen die het nieuwe product kunnen en willen produceren, maar ook de vraag bij de consument is er nog niet, omdat het product onbekend is. Wanneer het product bekender wordt en de vraag groeit, zal snel het aantal nieuwe bedrijven dat het product produceert snel toenemen. Dit gaat door tot het punt dat de groei van het aantal bedrijven stopt, de carrying capacity, omdat zowel

de aanbieders- als de vragersmarkt verzadigd is. Vanaf dat moment gaan bedrijven op zoek naar middelen om de kosten te reduceren, wat vaak leidt tot schaalvergrotingen bij bedrijven. Er komen dan nog weinig bedrijven in die branche bij, maar er is wel een hoge sterfte in die branche. Na verloop van tijd ontstaat er een constante populatie van een paar grote bedrijven, zonder nieuwe toetreders of sterfte in de branche.

Figuur 3.3 Het density dependence model
Bron: Van Wissen, 2004

Door technologische ontwikkelingen, zoals internet en email, is het uitwisselen van informatie goedkoper en sneller geworden en daarmee beter te verkrijgen, ook voor kleine bedrijven. Om te overleven moet een bedrijf zich snel aan kunnen passen. Kleinere bedrijven zijn hier vaak beter toe in staat (Audretsch e.a., 2001). Veel grote bedrijven worden dan ook opgebroken in kleinere stukken om geografisch gezien de meest gunstige locatie voor een bepaald product of dienst te vinden (Pellenbarg e.a., 2005).

Wanneer het niveau van de technologische ontwikkelingen erg ver gevorderd is en daarmee de kosten van Research en Development, kan dit ook een instapbelemmering vormen voor nieuwe bedrijven (Audretsch e.a., 2001).

3.3.2 Globalisatie

Globalisatie biedt kansen voor grote en kleine ondernemingen. Het verdwijnen van handelsbarrières heeft er voor gezorgd dat ondernemingen over zijn gegaan op schaalvergroting doordat hun afzetmarkt zich heeft vergroot. Hierdoor zijn in eerste instantie in de industrie, maar later ook in de dienstensector grote multinationale multiproduct organisaties ontstaan (Pellenbarg e.a., 2005).

Met het verdwijnen van handelsbarrières is de concurrentie ook sterk toegenomen. Volgens het density dependence model moet een nieuw evenwicht ontstaan, wat tijdelijk kan leiden tot een

grote toename of sterfte onder bedrijven. De mate waarin ondernemingen kunnen inspelen op koersrisico's en de manier waarop zij omgaan met nieuwe informatie en technologie bepaalt hun overlevingskans.

Globalisatie heeft er ook voor gezorgd dat consumenten in contact komen met andere culturen en de bijbehorende producten. De consumentenvraag is hierdoor veel diverser geworden, wat weer kansen biedt voor nieuwe ondernemers (Audretsch e.a., 2001). Uit onderzoek blijkt dat bedrijven die zich richten op nichemarkten een grotere kans van slagen hebben (Bangma, 2007).

3.3.3 Economische structuur

Een economie waar industrie de belangrijkste sector is, wordt gekenmerkt door grote bedrijven met veel personeel in dienst. Een economie die zich steeds meer richt op diensten in plaats van industrie, kent een grotere mate van ondernemerschap. De instapkosten voor nieuwe ondernemers in de dienstverlening zijn veel lager dan voor ondernemers in de industrie, aangezien er vaak geen dure machines nodig zijn bij de start en er vaak minder personeel bij de oprichting nodig is, wat de risico's van een start verkleinen (Bangma, 2007).

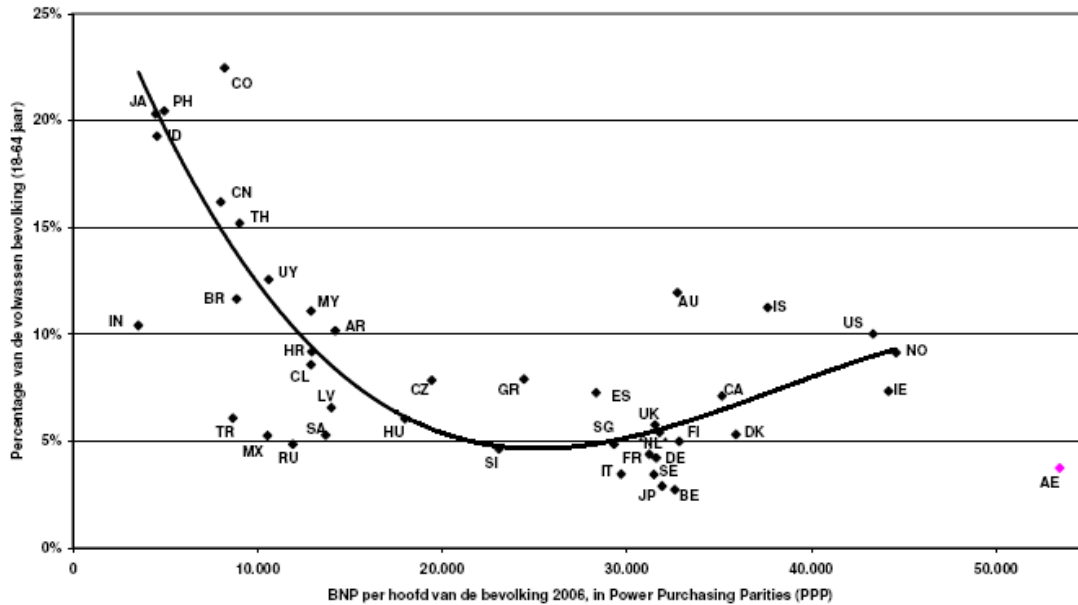
Grote industriële bedrijven kunnen ook hun dienstverlenende activiteiten, zoals de schoonmaak en de catering, gaan onderbrengen in of uitbesteden aan kleinere zelfstandige ondernemingen omdat dit vaak efficiënter en daarmee kostenbesparend blijkt te zijn (Audretsch e.a., 2001).

3.3.4 Economische ontwikkelingen

Economische ontwikkelingen hebben door middel van andere determinanten een grote invloed op de ontwikkeling van het ondernemerschap in een regio. In figuur 3.3 is van een groot aantal OECD landen het percentage ondernemers onder de volwassen bevolking te zien in relatie tot het Bruto Nationaal Product (BNP). Wat opvalt is dat het percentage ondernemers in eerste instantie afneemt met het BNP, maar dat wanneer landen welvarender worden, het percentage ondernemers weer toeneemt.

In ontwikkelingslanden zijn mensen vaak gedwongen ondernemer. Er zijn geen bedrijven waar ze aan het werk kunnen, dus beginnen ze een eigen (straat)handel. Met een groei van de economie, nemen vaak ook de lonen en de mate van sociale zekerheid toe (Audretsch e.a., 2001). Het is dan minder aantrekkelijk om een eigen bedrijf te hebben en de opportunity kosten van het starten van een eigen bedrijf nemen toe.

Een groei van de economie leidt in eerste instantie vaak een verschuiving in van de landbouw naar de industrie, maar later van de industrie naar de dienstensector. Zoals in paragraaf 3.3.3 al is genoemd, betekent dit een verschuiving in de ruimte die er is voor zelfstandig ondernemerschap.

Figuur 3.4 Percentage ondernemers onder de volwassen bevolking
Bron: Hessels en Suddle, 2007

3.4 Het aanbod van nieuwe ondernemers

3.4.1 Bevolkingsdichtheid, -groei en leeftijdsopbouw

De leeftijd van een persoon heeft veel invloed bij de beslissing om al dan niet een bedrijf te starten (Audretsch e.a., 2001). Bepaalde eigenschappen van een persoon, zoals karakter, financiële middelen en netwerken, moeten voldoende zijn ontwikkeld. In Nederland was in 2005-2006 het aantal starters het grootst onder de leeftijdsgroep 25-34 jaar (Hessels en Suddle, 2007). De leeftijdsopbouw in een regio is ook bepalend voor de vraag naar producten en diensten en de kansen die dat voor nieuwe ondernemers met zich mee brengt.

Hoe sneller de bevolking groeit, des te sneller stijgt ook het aantal ondernemers. Ten eerste neemt met de bevolking ook het aantal potentiële ondernemers toe (Bangma, 2007). Wanneer deze bevolkingsgroei vooral door immigratie wordt veroorzaakt is dit effect nog sterker (Audretsch e.a., 2001; Rabobankgroep, 2006; Bangma, 2007). Een snelle bevolkingsgroei kan er ook voor zorgen dat de werkgelegenheid achterblijft, wat er weer voor zorgt dat de lonen dalen. De opportunity kosten om een eigen onderneming te starten dalen hierdoor. Ook de vraag naar nieuwe producten zal door een groei van de bevolking stijgen, wat voor nieuwe ondernemers een kans betekent (Audretsch e.a., 2001).

Een hoge bevolkingsdichtheid betekent dat voor potentiële ondernemers een grote afzetmarkt in de nabijheid is. Hun verzorgingsgebied is al snel groot genoeg om te kunnen overleven. Ook ontstaan vaak veel bedrijven vlak bij elkaar, de zogenaamde clusters. In clusters is de informatie-uitwisseling tussen bedrijven snel, wat goede kansen biedt voor innovatieve ondernemers (Elfrink en Hulsink, 2004; Lechner e.a., 2006). In steden met een universiteit is het aanbod van mensen met een hoge opleiding hoger, wat het vinden van gekwalificeerd personeel voor hoogwaardige technologiebedrijven makkelijker maakt (Audretsch e.a., 2001).

3.4.2 Participatie van vrouwen

Met het toenemen van het aantal vrouwen dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt, neemt absoluut gezien het aantal potentiële ondernemers toe. Vrouwen kiezen echter minder snel voor het ondernemerschap (Bangma, 2007, Wagner en Sternberg, 2004).

Vrouwen kiezen over het algemeen voor sectoren waarin een laag startkapitaal vereist is en waar de mogelijkheid bestaat om parttime te werken, zoals de persoonlijke en algemene diensten en detailhandel (Bangma, 2007). Over het algemeen zijn de overlevingskansen voor bedrijven in deze sectoren laag (Audretsch e.a., 2001), maar aangezien vrouwen vaak weloverwogener een bedrijf beginnen, kan dit de overlevingskans van bedrijven juist weer positief beïnvloeden (Bangma, 2007).

3.4.3 Immigratie

Zoals reeds is aangegeven, beïnvloedt immigratie de leeftijdsopbouw en bevolkingsgroei. Immigranten hebben vaak ook andere behoeften, wat kansen oplevert voor nieuwe ondernemers (Bangma, 2007).

Mensen die migreren zijn vaak ook mensen die eerder bereid zijn risico's te nemen, zoals bijvoorbeeld het opstarten van een eigen bedrijf. (Audretsch e.a., 2001). Ook kan het zo zijn dat migranten worden gediscrimineerd op de arbeidsmarkt en proberen hun positie te verbeteren door een eigen bedrijf te beginnen, hoewel onbekendheid met de taal en regelgeving een belemmering kan vormen om iets te beginnen (Audretsch e.a., 2001).

Uit een onderzoek van Beugelsdijk en Noorderhaven (2004) blijkt dat de houding tegenover ondernemerschap per regio verschilt. Immigratie op een zeer laag ruimtelijk schaalniveau kan daarom al effect hebben op het aantal (potentiële) ondernemers.

3.4.4 Inkomen en werkloosheid

Tussen inkomen, werkloosheid en ondernemerschap bestaan verschillende relaties (Audretsch e.a., 2001; Bangma, 2007; Sutaria, 2004). Aan de ene kant zorgt een hoog inkomen voor hoge opportunitykosten om een eigen bedrijf te beginnen. Hoge lonen zijn echter vaak wel een teken dat het goed gaat met de economie, wat maakt dat een nieuw bedrijf een goede kans van slagen heeft. Met een hoog inkomen is het ook makkelijk om startkapitaal voor een nieuwe onderneming te krijgen.

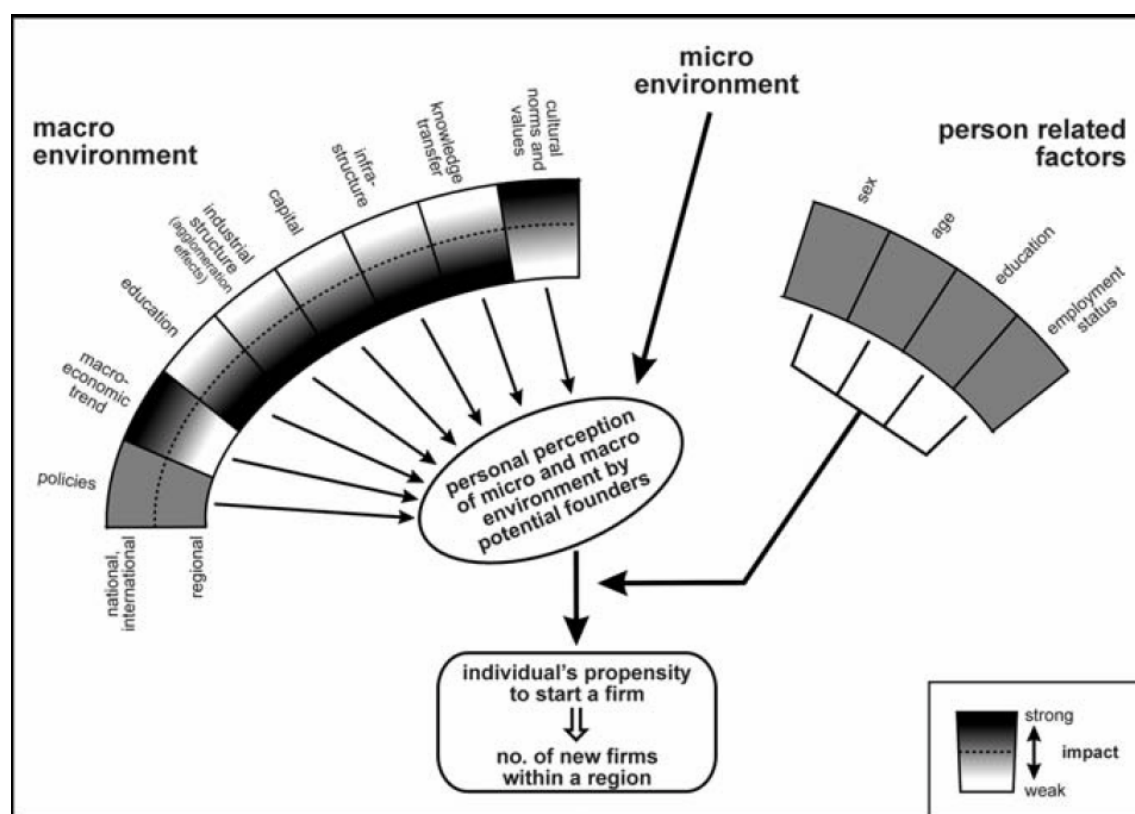
Een hoge werkloosheid zorgt er voor dat mensen minder snel een baan kunnen vinden bij een bedrijf, wat mensen dwingt iets voor zichzelf te beginnen. Een hoge werkloosheid is vaak ook een teken dat het niet goed met de economie, wat de overlevingskans van een nieuw bedrijf kan beperken.

Wanneer de inkomensongelijkheid hoog is, kan juist een laag inkomen het hebben van een eigen bedrijf aantrekkelijk maken, aangezien de opportunitykosten laag zijn, maar er blijkbaar wel een markt bestaat.

3.4.5 Overheid

De economische structuur in een land of een regio wordt voor een groot deel bepaald door overheidsbemoedening. Heersende politieke regimes, steun voor potentiële of startende ondernemers (Wagner en Sternberg, 2004), het gebrek aan sociale vangnetten bij werkloosheid (Fuchs, 1999) of (milieu)wetgeving (List en Warren McHone, 2000) beïnvloeden in sterke mate het aanbod van nieuwe bedrijven, waardoor internationale vergelijkingen van gevonden resultaten niet altijd mogelijk zijn.

Wagner en Sternberg (2004) hebben de mate van invloed van diverse factoren aan vraag- en aanbodzijde op (inter)nationaal en regionaal niveau als volgt weergegeven:

Figuur 3.5 Invloeden aan vraag- en aanbodzijde op potentieel ondernemerschap
Bron: Wagner en Sternberg, 2004

3.5 Het succes van nieuwe ondernemingen

Binnen 5 jaar na de oprichting is ongeveer de helft van de bedrijven al gestopt (Schutjens en Wever, 2000). Als beleidsmakers willen inzetten op meer werkgelegenheid door nieuwe bedrijvigheid, is het zinvol inzicht te hebben in factoren die het succes van nieuwe ondernemingen vergroten. Het meten van succes wordt niet in alle onderzoeken op dezelfde manier gedaan (Bruins e.a., 1999). Waar het ene onderzoek zich concentreert op de groei van de omzet als belangrijkste graadmeter van succes, kijken andere onderzoeken vooral naar de overlevingskansen of de toename van het personeelsbestand.

3.5.1 Eigenschappen van de ondernemer

Ondernemers die een bedrijf starten en al meerdere jaren werkervaring in dezelfde branche hebben, blijken meer kans te hebben om binnen hun onderneming binnen drie jaar meer personeel aan te nemen (Schutjens en Wever, 2000). Enige jaren werkervaring heeft als gevolg dat succesvolle starters daarom vaak ook iets ouder zijn. Opleidingsniveau of ervaring met leidinggeven blijken geen invloed te hebben op het succes (Bruins e.a., 2000).

Een goede voorbereiding op het starten van een eigen bedrijf blijkt ook van groot belang (Schutjens en Wever, 2000; Bruins e.a., 2000). De kans dat een onderneming slaagt vanuit pull-factoren, dus bij een vrijwillige keuze voor het ondernemerschap, is groter dan wanneer iemand door bijvoorbeeld werkloosheid (pushfactoren) moet kiezen voor het ondernemerschap (Bruins e.a., 2000). Een vrijwillige keuze voor het ondernemerschap betekent vaak dat de ondernemer ook meer ambities heeft om het bedrijf tot een succes te maken. Een gemotiveerde en ambitieuze ondernemer die veel tijd en geld in het bedrijf steekt, zal meer succes hebben (Schutjens en Wever, 2000; Bruins e.a., 2000).

Werkervaring, voorbereiding en samenwerking of het hebben van netwerken zijn in sommige sectoren van groter belang bij de start dan in andere sectoren. Voor het succes maakt de sector echter geen verschil. Het aantal nieuwe ondernemingen is dan ook heel uiteenlopend in verschillende sectoren. In de (zakelijke) dienstverlening en handel lijkt het makkelijk om een onderneming te beginnen. Het aantal oprichtingen is daarom hoog in deze sectoren. Voor de industrie is vaak veel startkapitaal en personeel nodig, waardoor het aantal nieuwe ondernemingen laag is.

3.5.2 Eigenschappen van de onderneming

Samenwerking is van groot belang bij het slagen van een onderneming. Ondernemingen die met meerdere eigenaren starten of zelfs al personeel in dienst hebben, blijken de eerste vijf jaar ook makkelijker te overleven (Schutjens en Wever, 2000, Bruins e.a., 1999). Niet alleen samenwerking binnen het bedrijf is van invloed, ook relaties buiten het bedrijf beïnvloeden de kans op succes (Lechner e.a., 2006). Een ondernemer die goede formele en informele relaties heeft en informatie weet in te passen in zijn bedrijf, heeft vaak meer succes. Aangezien dit typische kenmerken zijn van spin-offs en spin-outs, hebben deze bedrijven ook een grotere kans op succes (Koster, 2006).

De hoeveelheid startkapitaal of benodigd kapitaal bij de start geeft in verschillende onderzoeken geen eenduidige conclusie voor de kansen op succes (Bruins e.a., 1999).

3.5.3 Eigenschappen van de omgeving

De toestand waarin een economie bij de start van een nieuwe onderneming verkeerd en de achterliggende motieven van de ondernemer om in die periode een bedrijf te beginnen, lijken van invloed te zijn op het succes van de gestarte onderneming, al is ook deze relatie niet eenduidig (Bruins e.a., 1999). Ook plotselinge veranderingen in de (economische) situatie zoals stakingen of rampen kunnen de succesansen beïnvloeden.

Hoofdstuk 4 Nieuwe bedrijvigheid in de provincie Groningen

Dit hoofdstuk kijkt naar de ontwikkeling van het aantal oprichtingen van bedrijven in de provincie Groningen gedurende de laatste zes jaar en de werkgelegenheidseffecten die hiermee samenhangen.

Het aantal oprichtingen in Nederland is in de jaren tachtig en negentig voortdurend gestegen. Met oprichtingen wordt hier bedoeld het aantal starters plus het aantal nieuwe dochterondernemingen. Het hoogtepunt was in 2000, met bijna 75.000 bedrijven. Tot 2004 is sprake van een jaarlijkse daling van het aantal oprichtingen waarna de stijging zich weer heeft ingezet. In 2005 is het aantal oprichtingen zelfs hoger dan in 2000. Aangezien er per jaar wel meer bedrijven worden opgericht dan opgeheven, stijgt het totale aantal ondernemingen in deze periode wel.

Of dit beeld hetzelfde is voor de provincie Groningen, laten onderstaande tabellen zien. In de eerste tabel wordt het aantal bedrijven per jaar genoemd met het totale aantal werknemers in dat jaar. In de tweede tabel wordt het aantal nieuwe oprichtingen per jaar genoemd met de bijbehorende totale werkgelegenheid. Na de pijl staat altijd het aantal bedrijven van dat cohort dat nog bestaat in 2006 met de totale werkgelegenheid bij die bedrijven op dat moment. Tussen haakjes staat het totaal aantal bedrijven uit dat cohort dat naar een andere gemeente binnen de provincie Groningen is verhuisd met de bijbehorende totale werkgelegenheid. In de bijlagen zijn voor de regio's Noord, Oost en West kaarten opgenomen waarop alle bedrijven per regio te zien zijn en waarop alle nieuwe bedrijven in de regio te zien zijn.

4.1 Regio Centraal

De regio Centraal bestaat uit de gemeenten Groningen, Haren, Hoogezand-Sappemeer en Slochteren. Samen herbergen deze gemeenten veertig procent van de totale bevolking van de provincie Groningen. In de gemeente Groningen is ruim veertig procent van alle werkgelegenheid in de provincie Groningen te vinden.

4.1.1 Groningen

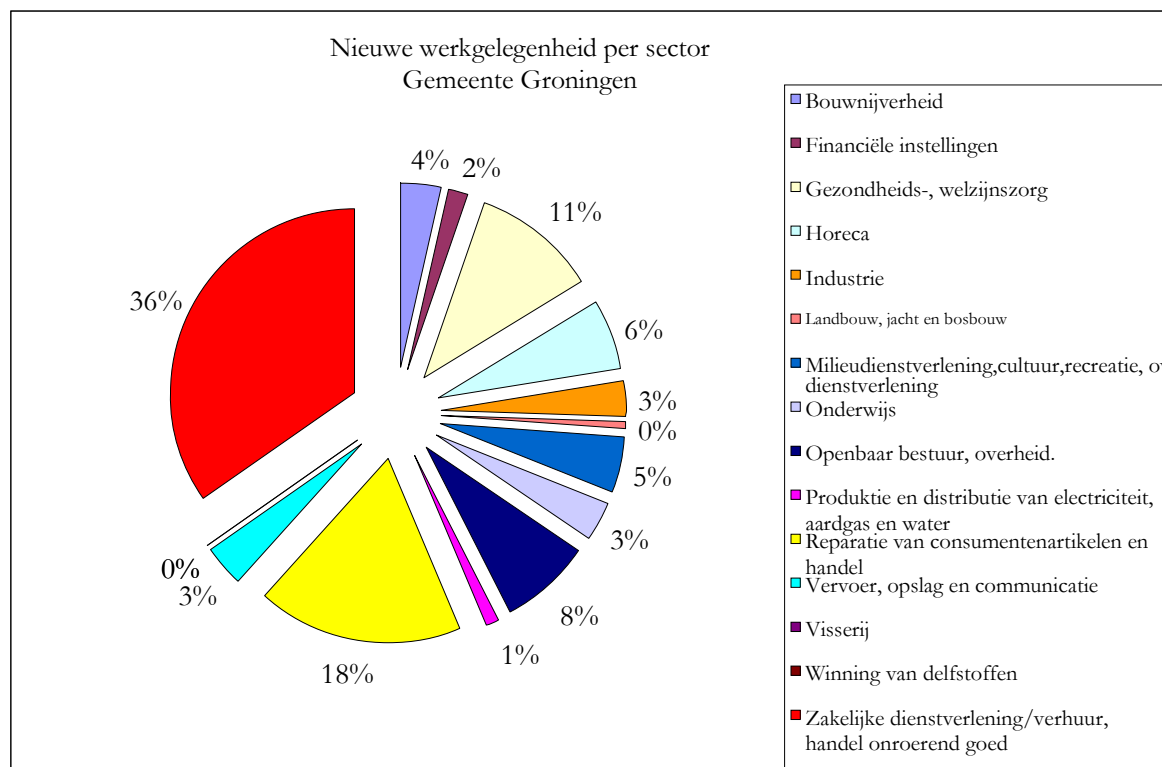
2000: 7948 bedrijven, 117.613 werknemers
2001: 8381 bedrijven, 123.226 werknemers
2002: 8708 bedrijven, 129.274 werknemers
2003: 8692 bedrijven, 126.292 werknemers
2004: 9114 bedrijven, 124.846 werknemers
2005: 9033 bedrijven, 121.665 werknemers
2006: 8711 bedrijven, 122.708 werknemers

Starters

2001: 1066 nieuwe bedrijven, 4619 werknemers -> 2006: 483 – 3904
2002: 1014 nieuwe bedrijven, 5460 werknemers -> 2006: 572 – 4547
2003: 697 nieuwe bedrijven, 3013 werknemers -> 2006: 435 – 3249
2004: 1110 nieuwe bedrijven, 2633 werknemers -> 2006: 709 – 2965
2005: 649 nieuwe bedrijven, 2134 werknemers -> 2006: 533 – 2187
2006: 827 nieuwe bedrijven, 3604 werknemers

In de gemeente Groningen is, in tegenstelling tot wat het landelijke beeld laat zien, het aantal bedrijven niet constant gestegen. De ontwikkeling van het aantal nieuwe bedrijven komt ook niet overeen met de landelijke trend. Ook de werkgelegenheid wijkt af. Pas in 2003 heeft zich een daling ingezet, waaraan pas in 2006 een einde kwam. Voor een groot deel is de daling van de werkgelegenheid te verklaren uit het feit dat veel grote bedrijven (> 100 werknemers) uit de gemeente zijn vertrokken.

Bij de starters is een zelfde beeld te zien. Ongeveer de helft van de nieuwe ondernemingen overleeft de eerste vijf jaar, maar binnen het cohort daalt de totale werkgelegenheid. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 20.456 banen in 2006, circa 16,7% van het totaal aantal banen. Aangezien tot de nieuwe bedrijvigheid van Groningen niet alleen de nieuwe oprichtingen en verhuizers uit andere provincies gerekend mogen worden, maar ook verhuizers afkomstig uit de provincie Groningen, kan dit percentage verrassend laag genoemd worden ten opzichte van de rest van de provincie, waar het gemiddelde 17% is. Het feit dat Groningen als studentenstad veel potentiële ondernemers heeft, maakt het percentage nog opvallender. In figuur 4.1 is te zien welke sectoren het meeste hebben geprofiteerd van de nieuwe bedrijven. Naast veel werkgelegenheid in de zakelijke dienstverlening en de handel, is een opvallend groot deel van de nieuwe bedrijven verantwoordelijk voor werkgelegenheid in de zorg. Voor een deel is dit te verklaren doordat veel medici zijn gaan samenwerken in praktijken. Ook in de thuiszorg is een groot deel van de nieuwe werkgelegenheid te vinden.

Figuur 4.1: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Groningen
Bron: LISA, eigen bewerking

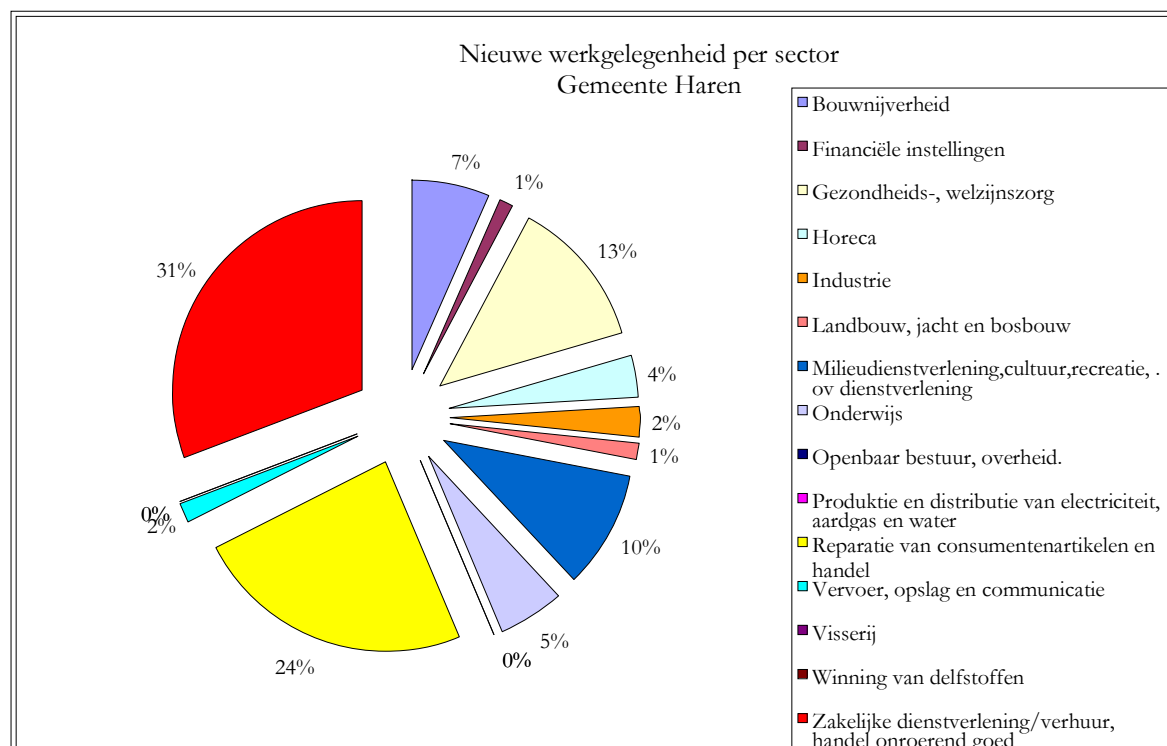
4.1.2 Haren

2000: 1048 bedrijven, 7400 werknemers
 2001: 1045 bedrijven, 7647 werknemers
 2002: 1086 bedrijven, 7755 werknemers
 2003: 1098 bedrijven, 7379 werknemers
 2004: 1091 bedrijven, 7370 werknemers
 2005: 1087 bedrijven, 7308 werknemers
 2006: 1100 bedrijven, 7114 werknemers

Starters

2001: 84 nieuwe bedrijven, 173 werknemers -> 2006: 45 (3) – 169 (4)
 2002: 132 nieuwe bedrijven, 160 werknemers -> 2006: 72 (3) – 195 (15)
 2003: 130 nieuwe bedrijven, 154 werknemers -> 2006: 86 – 164
 2004: 85 nieuwe bedrijven, 115 werknemers -> 2006: 62 (1) – 95 (1)
 2005: 115 nieuwe bedrijven, 168 werknemers -> 2006: 98 (1) – 167 (1)
 2006: 98 nieuwe bedrijven, 175 werknemers

In de gemeente Haren is in de periode 2000-2006 het aantal bedrijven maar langzaam toegenomen. De werkgelegenheid heeft zich hetzelfde ontwikkeld als in de gemeente Groningen, al ontbreekt het herstel in de werkgelegenheid tot nu toe. Nieuwe bedrijven hebben samen gezorgd voor 965 banen in 2006, wat ongeveer 13,6% van het totaal aantal banen is. Naast handel en zakelijke dienstverlening valt ook in Haren het grote aandeel in de gezondheidszorg op. In Haren is dit vooral het gevolg van een groot aantal nieuwe bedrijven in de welzijnszorg.

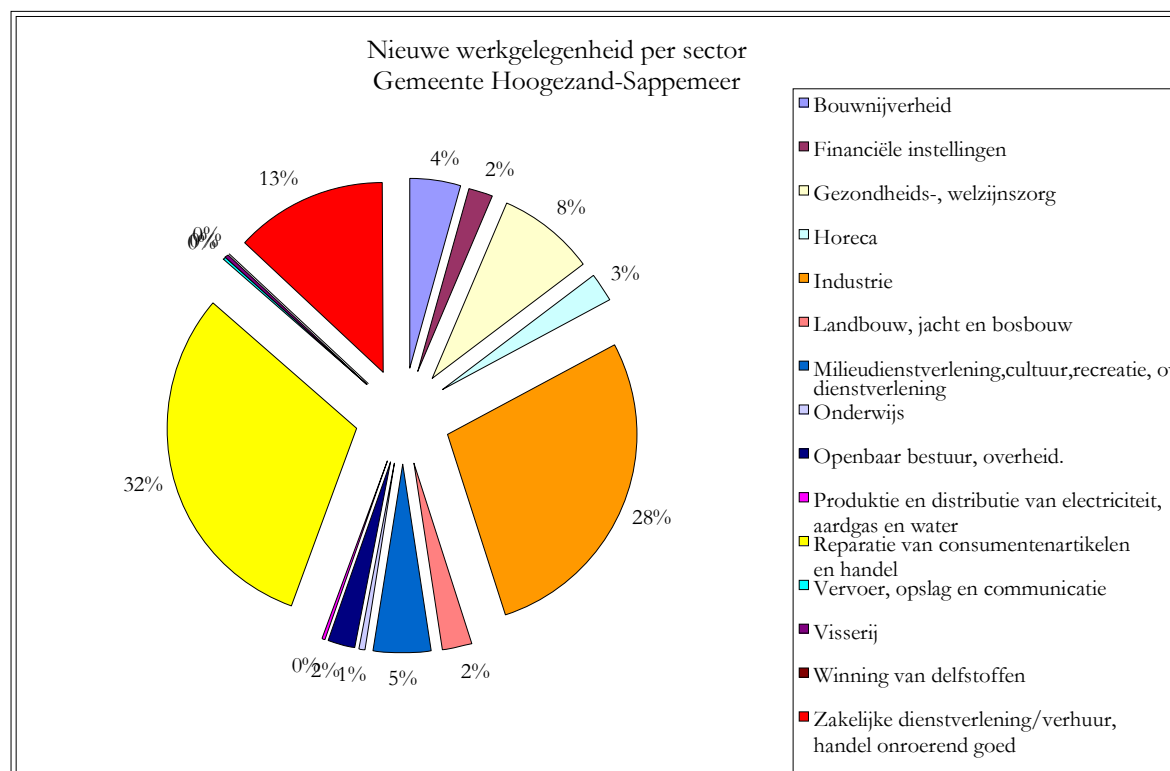
Figuur 4.2: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Haren
 Bron: LISA, eigen bewerking

4.1.3 Hoogezand-Sappemeer

2000: 1314 bedrijven, 15.291 werknemers
 2001: 1376 bedrijven, 15.717 werknemers
 2002: 1382 bedrijven, 14.928 werknemers
 2003: 1421 bedrijven, 14.880 werknemers
 2004: 1403 bedrijven, 14.561 werknemers
 2005: 1441 bedrijven, 14.148 werknemers
 2006: 1458 bedrijven, 13.614 werknemers

Starters

2001: 137 nieuwe bedrijven, 393 werknemers -> 2006: 50 (3) – 235 (7)
 2002: 139 nieuwe bedrijven, 419 werknemers -> 2006: 74 (6) – 752 (71)
 2003: 166 nieuwe bedrijven, 220 werknemers -> 2006: 100 (3) – 249 (4)
 2004: 98 nieuwe bedrijven, 225 werknemers -> 2006: 78 (1) – 373 (1)
 2005: 168 nieuwe bedrijven, 209 werknemers -> 2006: 131 (3) – 212 (3)
 2006: 148 nieuwe bedrijven, 282 werknemers

Figuur 4.3: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Hoogezand-Sappemeer

Bron: LISA, eigen bewerking

Het aantal bedrijven in de gemeente Hoogezand-Sappemeer is in de periode 2000-2006 met kleine schokken toegenomen. Het aantal werknemers is echter afgenomen. De bedrijven in deze gemeente zijn kleiner geworden. Ook de gemiddelde starter is kleiner geworden. Hoogezand-Sappemeer heeft van oudsher veel industrie en trekt ook nu nog nieuwe industrie aan. Zoals in paragraaf 3.3.3 uiteen wordt gezet, is een starter in de industrie gemiddeld iets groter dan in de zakelijke dienstverlening of handel, waardoor het aandeel in deze sector in de werkgelegenheid

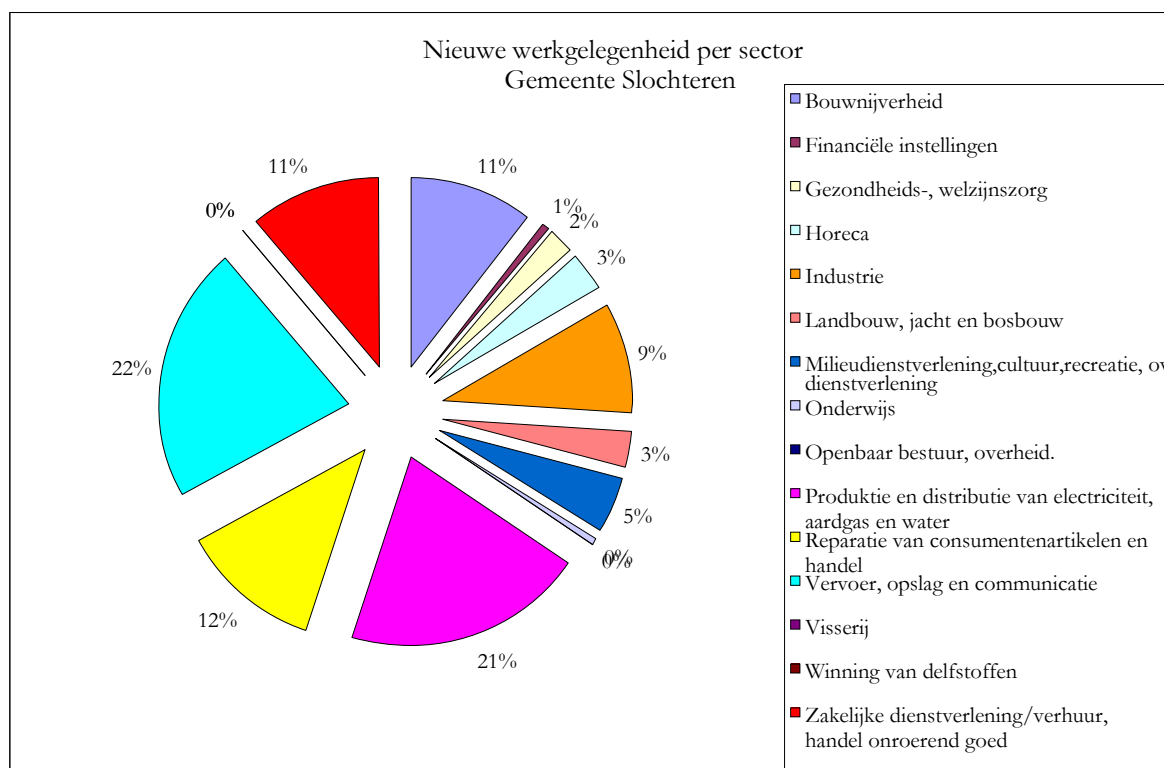
zeer duidelijk te zien is in figuur 4.3. Van de 2103 banen die door bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 gecreëerd zijn, wat neerkomt op ongeveer 15,4% van de totale werkgelegenheid, komt bijna 28% voor rekening van de industrie. Opvallend is het ontbreken van de sector vervoer, opslag en communicatie, ondanks de goede ligging ten opzichte van de snelwegen naar Noord- en Oost-Europa.

4.1.4 Slochteren

2000: 674 bedrijven, 2792 werknemers
 2001: 688 bedrijven, 2719 werknemers
 2002: 694 bedrijven, 2761 werknemers
 2003: 727 bedrijven, 2936 werknemers
 2004: 754 bedrijven, 3082 werknemers
 2005: 783 bedrijven, 3165 werknemers
 2006: 829 bedrijven, 3607 werknemers

Starters

2001: 57 nieuwe bedrijven, 79 werknemers -> 2006: 30 (4) – 90 (7)
 2002: 66 nieuwe bedrijven, 54 werknemers -> 2006: 41 – 109
 2003: 74 nieuwe bedrijven, 88 werknemers -> 2006: 54 (1) – 111 (1)
 2004: 72 nieuwe bedrijven, 64 werknemers -> 2006: 55 (3) – 105 (33)
 2005: 89 nieuwe bedrijven, 81 werknemers -> 2006: 83 (1) – 97 (1)
 2006: 91 nieuwe bedrijven, 579 werknemers

Figuur 4.4: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Slochteren
 Bron: LISA, eigen bewerking

In tegenstelling tot de rest van de regio is het aantal bedrijven en de werkgelegenheid in de gemeente Slochteren bijna de hele periode sterk toegenomen. Meer dan de helft van de bedrijven overleeft de eerste vijf jaar en het cohort zorgt voor een toename in de werkgelegenheid. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 1091 banen in 2006, bijna 30,2% van het totaal aantal banen. Vooral de oprichting van twee bedrijven met meer dan 200 werknemers in Kolham in 2006 heeft gezorgd voor veel werkgelegenheid. De invloed van deze oprichtingen, respectievelijk in de productie en distributie van electriciteit, aardgas en water en het vervoer, opslag en communicatie is goed te zien in figuur 4.4.

4.2 Regio Noord

De regio Noord, bestaande uit de gemeenten Appingedam, Bedum, Delfzijl, De Marne, Eemsmond, Loppersum, Ten Boer en Winsum, is van oorsprong vooral een sterke landbouwregio. Ongeveer eenderde van alle agrarische bedrijven in de provincie Groningen is in deze regio gevestigd. De laatste jaren is recreatie als bron van werkgelegenheid sterk in opkomst, evenals aan huis gevestigde hoogwaardige dienstverlenende bedrijven. Daarnaast is de economie van het Eemsmondgebied, één van de economische kernzones van Noord-Nederland, van belang voor deze regio. Buiten het Eemsmondgebied zijn nauwelijks grote bedrijven te vinden. In de regio is daarom een onderzoek opgezet naar de behoeften van de ondernemers in het MKB. Aan de hand van de daar uit volgende conclusies is inmiddels een pilot-project gestart die moet zorgen voor een betere ondersteuning van de individuele ondernemer en die de samenhang tussen de verschillende ondernemersverenigingen moet versterken.

4.2.1 Appingedam

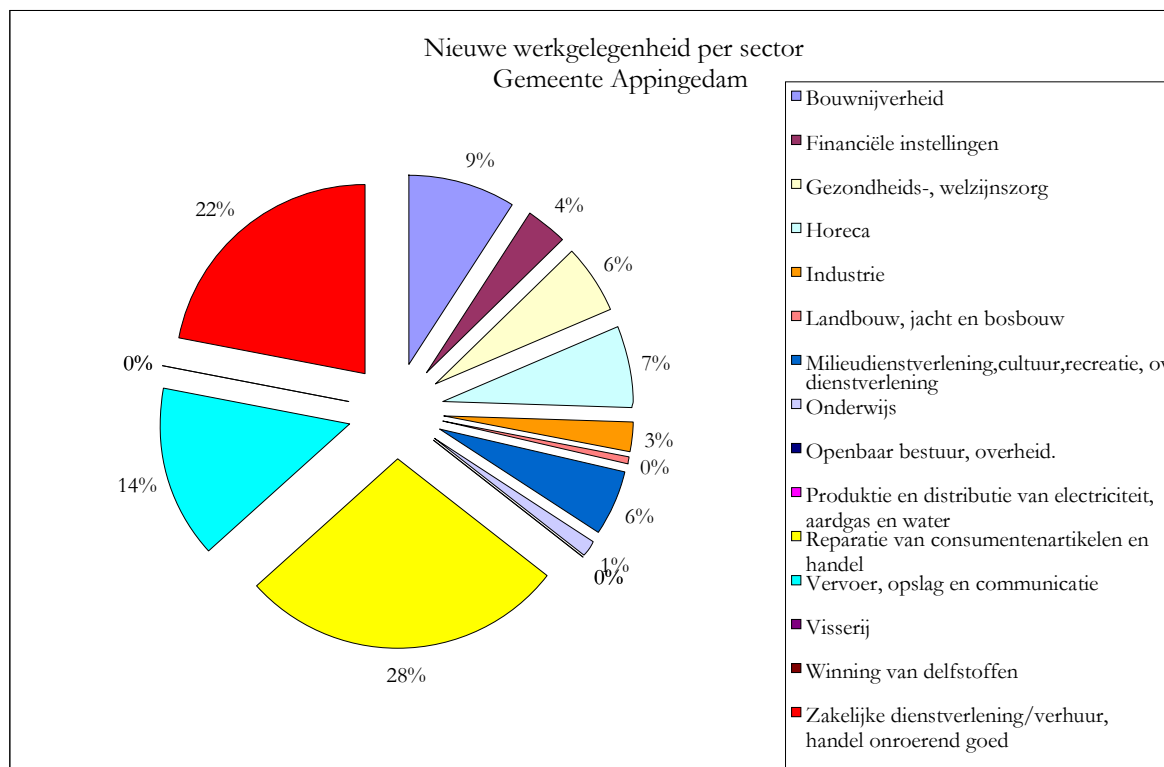
2000: 449 bedrijven, 3853 werknemers
2001: 446 bedrijven, 3948 werknemers
2002: 456 bedrijven, 3845 werknemers
2003: 454 bedrijven, 3923 werknemers
2004: 461 bedrijven, 4054 werknemers
2005: 460 bedrijven, 4031 werknemers
2006: 468 bedrijven, 4138 werknemers

Starters

2001: 29 nieuwe bedrijven, 47 werknemers -> 2006: 10 – 18
2002: 44 nieuwe bedrijven, 45 werknemers -> 2006: 23 (2) – 80 (4)
2003: 47 nieuwe bedrijven, 97 werknemers -> 2006: 22 (4) – 127 (5)
2004: 41 nieuwe bedrijven, 28 werknemers -> 2006: 33 (2) – 43 (3)
2005: 55 nieuwe bedrijven, 77 werknemers -> 2006: 45 (1) – 129 (1)
2006: 35 nieuwe bedrijven, 38 werknemers

Het aantal bedrijven en de werkgelegenheid in de gemeente Appingedam is in de periode 2000-2006 langzaam toegenomen. De gemeente Appingedam volgt de landelijke trend als het gaat om toename van startende bedrijven in deze periode. Van de bedrijven die in 2001 gestart zijn, is in 2006 nog maar 1/3 over en ook het aantal werknemers is alleen maar afgenomen. Bedrijven die daarna zijn opgericht lijken het beter te gaan doen. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 435 banen in 2006, circa 10,5% van het totaal aantal banen. Nieuwe bedrijven hebben zich voornamelijk in Appingedam zelf gevestigd. Opvallend aan figuur 4.5 is de

nieuwe werkgelegenheid in de sector vervoer, opslag en communicatie. Dit is het gevolg van het openen van een nieuwe dependance van een openbaar vervoerder.

Figuur 4.5: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Appingedam

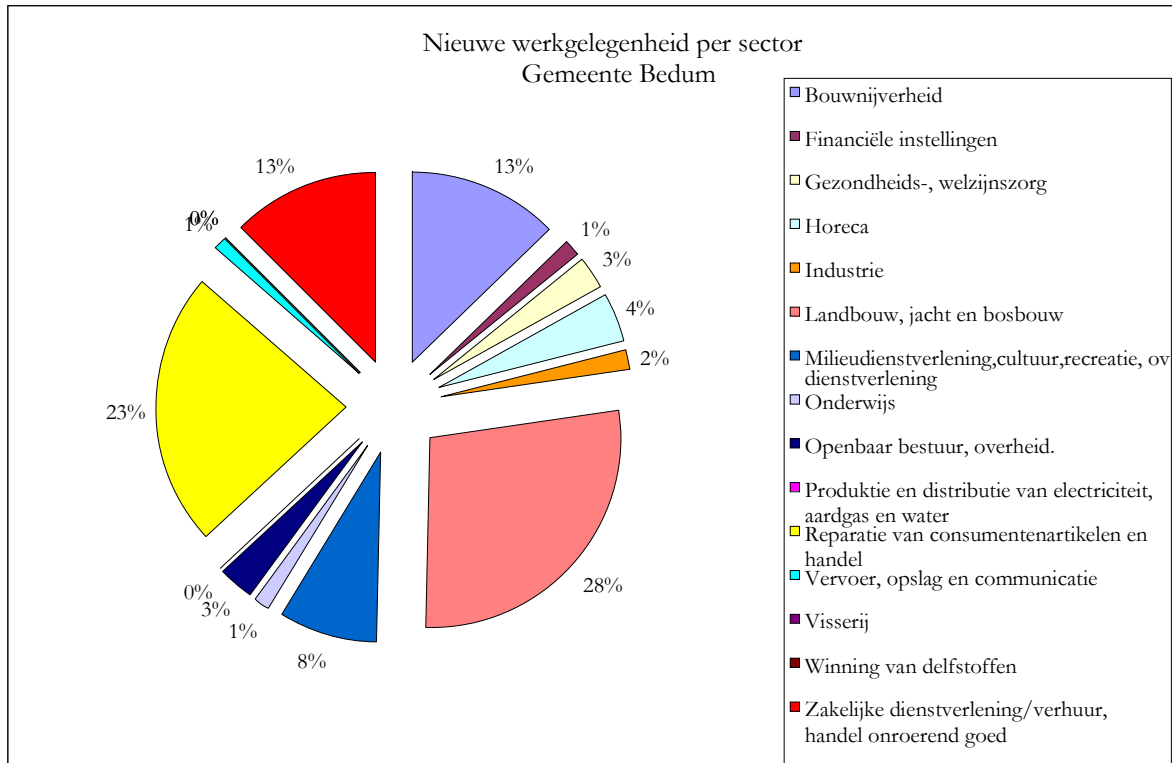
Bron: LISA, eigen bewerking

4.2.2 Bedum

2000: 437 bedrijven, 3681 werknemers
 2001: 440 bedrijven, 3696 werknemers
 2002: 458 bedrijven, 3663 werknemers
 2003: 467 bedrijven, 4202 werknemers
 2004: 467 bedrijven, 3769 werknemers
 2005: 479 bedrijven, 3855 werknemers
 2006: 498 bedrijven, 3939 werknemers

Starters

2001: 31 nieuwe bedrijven, 43 werknemers -> 2006: 21 - 120
 2002: 48 nieuwe bedrijven, 198 werknemers -> 2006: 32 (2) - 239 (1)
 2003: 38 nieuwe bedrijven, 54 werknemers -> 2006: 25 (1) - 88 (1)
 2004: 35 nieuwe bedrijven, 43 werknemers -> 2006: 28 (1) - 50 (1)
 2005: 42 nieuwe bedrijven, 68 werknemers -> 2006: 40 - 69
 2006: 47 nieuwe bedrijven, 68 werknemers

Figuur 4.6: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Bedum

Bron: LISA, eigen bewerking

Het aantal bedrijven en werknemers in de gemeente Bedum is in de periode 2000-2006 elk jaar gestegen. Het jaar 2003 vertoont een piek. Dit is te verklaren door het feit dat de grootste werkgever (438 werknemers) uit de gemeente Winsum haar administratie of postadres heeft ondergebracht in de gemeente Bedum. De gemeente Bedum is ook een hele stabiele gemeente als het gaat om nieuwe bedrijven en wat daar na een aantal jaren nog van overblijft. De enige uitschieter als het gaat om het aantal werknemers is het jaar 2002. In dit jaar vestigt zich een uitzendorganisatie voor land- en tuinbouw in de gemeente. In 2006 is het aantal werknemers zelfs nog toegenomen. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 634 banen in 2006, ongeveer 16,1% van het totaal aantal banen. Nieuwe bedrijvigheid buiten de vier grotere kernen in de gemeente is nauwelijks te vinden.

4.2.3 Delfzijl

2000: 1304 bedrijven, 13308 werknemers
 2001: 1301 bedrijven, 13134 werknemers
 2002: 1340 bedrijven, 12963 werknemers
 2003: 1370 bedrijven, 13168 werknemers
 2004: 1364 bedrijven, 12875 werknemers
 2005: 1327 bedrijven, 12751 werknemers
 2006: 1335 bedrijven, 12328 werknemers

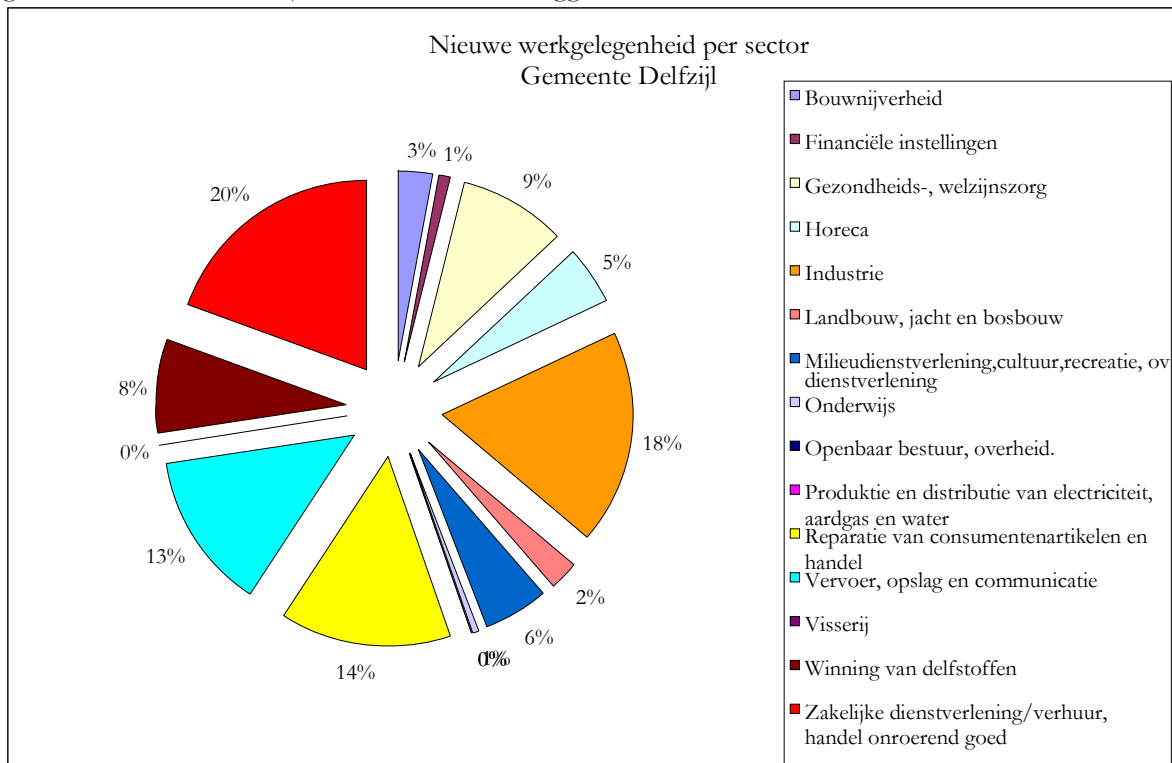
Starters

2001: 78 nieuwe bedrijven, 387 werknemers -> 2006: 41 (2) - 412 (4)
2002: 126 nieuwe bedrijven, 125 werknemers -> 2006: 78 (1) - 362 (2)
2003: 102 nieuwe bedrijven, 203 werknemers -> 2006: 67 (2) - 218 (2)
2004: 92 nieuwe bedrijven, 113 werknemers -> 2006: 74 (1) - 138 (3)
2005: 118 nieuwe bedrijven, 331 werknemers -> 2006: 107 - 352
2006: 100 nieuwe bedrijven, 241 werknemers

Met de gemeente Delfzijl gaat het niet zo goed als zou mogen verwacht. Ondanks het feit dat er zich wel veel nieuwe bedrijven hebben gevestigd, levert dit niet het gewenste aantal banen op. Het zijn met name kleine bedrijven die zich hier vestigen, terwijl de grotere bedrijven juist verdwijnen of weg blijven. Dit blijkt met name uit de cijfers van het aantal gevestigde bedrijven met bijbehorende werkgelegenheid in 2000 ten opzichte van 2006: een afname van ongeveer 1000 werknemers.

Opmerkelijk is wel dat vanaf 2001 elk jaar een middelgroot bedrijf (gemiddeld 100 medewerkers) zich heeft gevestigd op het zeehaventerrein bij Farmsum. Als de zeehavenindustrie wordt gezien als de bedrijvigheid in Farmsum, is de werkgelegenheid afgenomen van 5382 werknemers in 2000 tot 4886 werknemers in 2006. Bij nieuwe bedrijven zijn 845 banen gecreëerd.

Bij alle bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 is de creatie van nieuwe werkgelegenheid 1723 banen in 2006, circa 13,9% van het totaal aantal banen. Nieuwe bedrijvigheid is met name geconcentreerd in Delfzijl, maar ook in de omliggende kernen is veel activiteit te zien.

Figuur 4.7: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Delfzijl

Bron: LISA, eigen bewerking

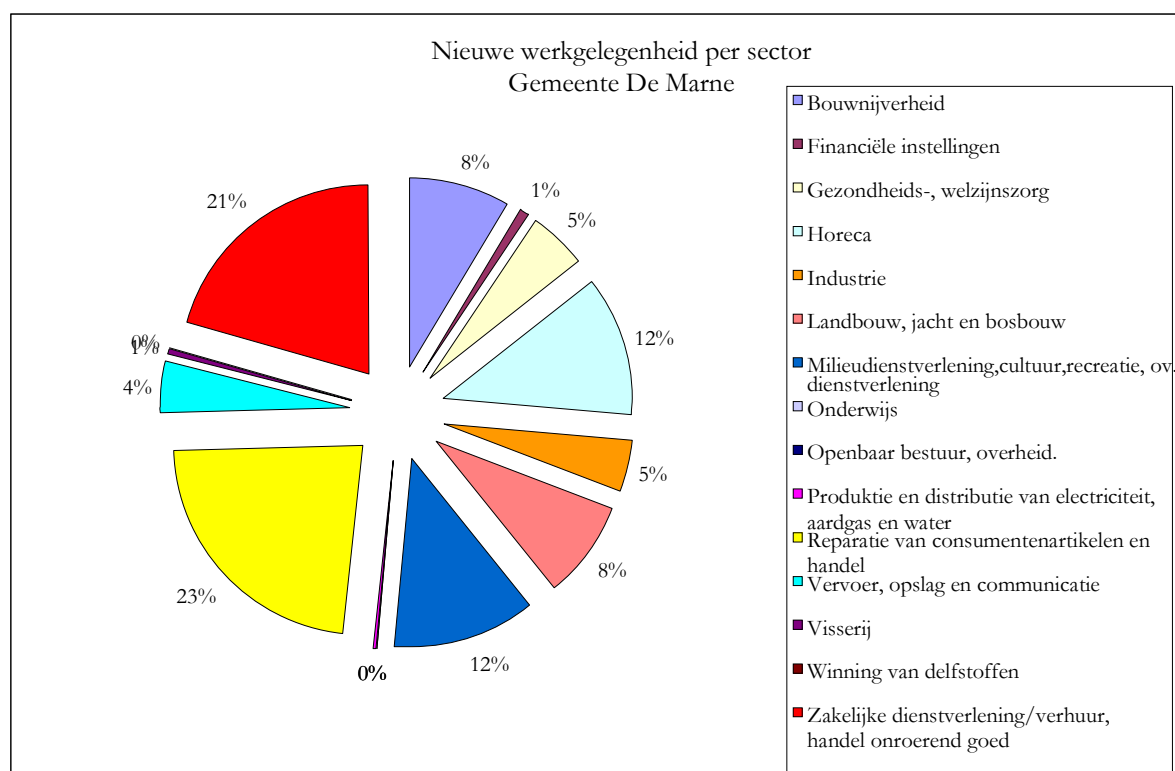
4.2.4 De Marne

2000: 630 bedrijven, 2829 werknemers
 2001: 620 bedrijven, 2834 werknemers
 2002: 643 bedrijven, 2742 werknemers
 2003: 649 bedrijven, 2964 werknemers
 2004: 636 bedrijven, 2876 werknemers
 2005: 637 bedrijven, 2967 werknemers
 2006: 631 bedrijven, 3005 werknemers

Starters

2001: 36 nieuwe bedrijven, 67 werknemers -> 2006: 19 (3) – 41 (3)
 2002: 64 nieuwe bedrijven, 56 werknemers -> 2006: 34 (3) – 50 (3)
 2003: 57 nieuwe bedrijven, 45 werknemers -> 2006: 37 (1) – 74 (1)
 2004: 39 nieuwe bedrijven, 58 werknemers -> 2006: 30 (1) – 60 (1)
 2005: 57 nieuwe bedrijven, 63 werknemers -> 2006: 49 - 76
 2006: 45 nieuwe bedrijven, 53 werknemers

Hoewel er niet minder bedrijven gestart zijn in De Marne dan in de rest van de provincie, is de bijdrage aan de werkgelegenheid zeer gering. De enige sectoren die nog voor redelijk veel nieuwe werkgelegenheid hebben gezorgd zijn de horeca en cultuur/dienstverlening. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 354 banen in 2006 (ca 11,7% van het totaal aantal banen). Nieuwe bedrijven zijn vooral gevestigd binnen de bebouwde kom.

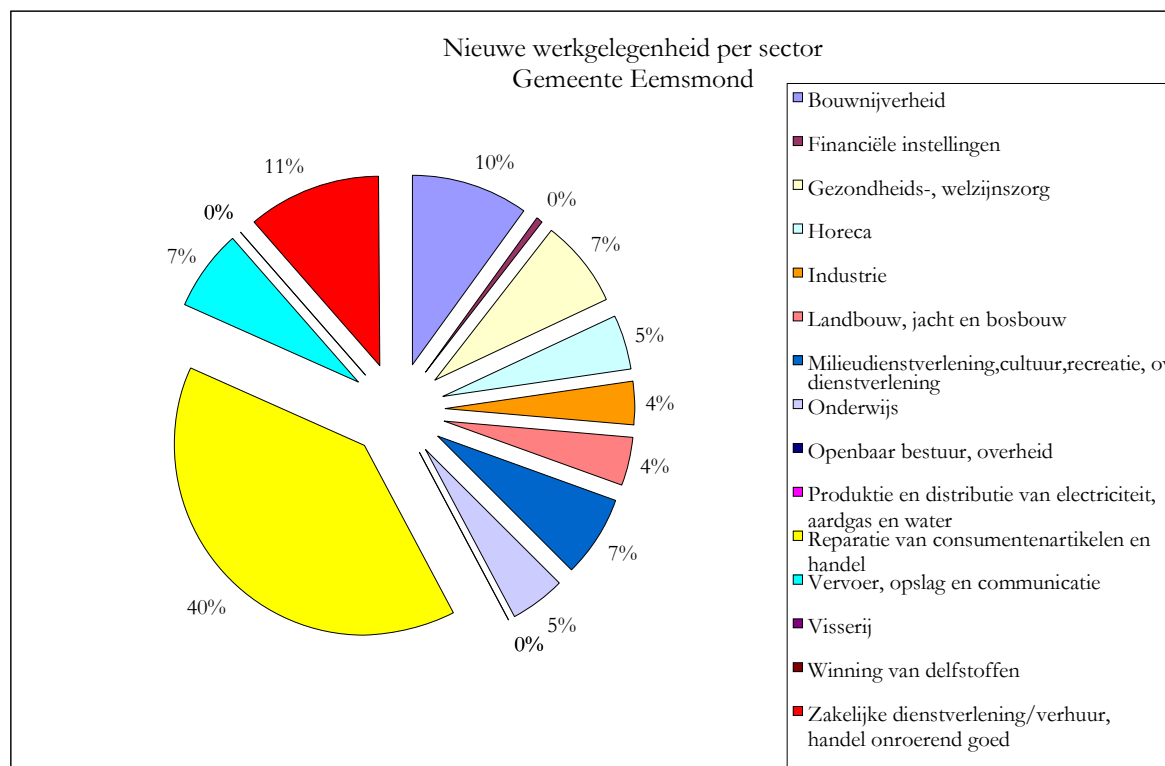
Figuur 4.8: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente De Marne
 Bron: LISA, eigen bewerking

4.2.5 Eemsmond

2000: 739 bedrijven, 4376 werknemers
 2001: 747 bedrijven, 4405 werknemers
 2002: 765 bedrijven, 4517 werknemers
 2003: 785 bedrijven, 4576 werknemers
 2004: 781 bedrijven, 4366 werknemers
 2005: 800 bedrijven, 4197 werknemers
 2006: 811 bedrijven, 4169 werknemers

Starters

2001: 50 nieuwe bedrijven, 90 werknemers -> 2006: 26 (1) – 84 (8)
 2002: 80 nieuwe bedrijven, 74 werknemers -> 2006: 50 (4) – 204 (9)
 2003: 69 nieuwe bedrijven, 62 werknemers -> 2006: 52 - 80
 2004: 52 nieuwe bedrijven, 44 werknemers -> 2006: 46 - 70
 2005: 75 nieuwe bedrijven, 79 werknemers -> 2006: 67 (2) – 124 (2)
 2006: 65 nieuwe bedrijven, 99 werknemers

Figuur 4.9: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Eemsmond

Bron: LISA, eigen bewerking

De gemeente Eemsmond behoort statistisch gezien tot de kernzone. Dit houdt in dat het accent zou moeten liggen op het aantrekken van bedrijven voor het havengebied “Eemshaven”. Aangezien de bedrijven die zijn opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 661 banen in 2006 (ca 15,9% van het totaal aantal banen) en hiervan maar 49 bij nieuwe bedrijven in dit havengebied, kan gezegd worden dat dit deel van de kernzone niet voldoet aan de verwachting van de kernzone. Ook op de kaart is te zien dat er niet veel nieuwe bedrijvigheid is op het

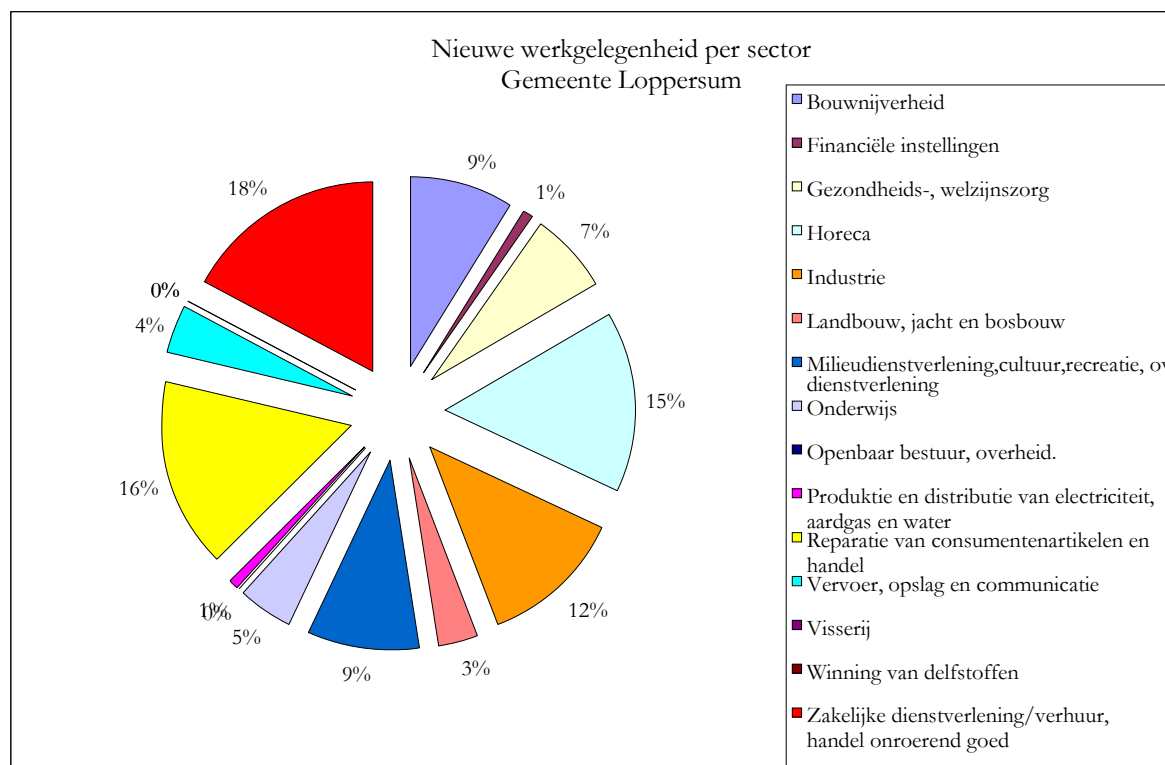
industrieterrein bij de Eemshaven. In de rest van de gemeente is het grootste gedeelte van de nieuwe bedrijvigheid te vinden in de bebouwde kom, maar dat ook daarbuiten veel ontwikkeld is. Opvallend is dat op de industrieterreinen bij de dorpen geen nieuwe bedrijvigheid te vinden is.

4.2.6 Loppersum

2000: 528 bedrijven, 1763 werknemers
 2001: 509 bedrijven, 1679 werknemers
 2002: 512 bedrijven, 1669 werknemers
 2003: 514 bedrijven, 1697 werknemers
 2004: 508 bedrijven, 1657 werknemers
 2005: 512 bedrijven, 1714 werknemers
 2006: 516 bedrijven, 1744 werknemers

Starters

2001: 34 nieuwe bedrijven, 34 werknemers -> 2006: 23 (2) - 53 (2)
 2002: 52 nieuwe bedrijven, 53 werknemers -> 2006: 26 (2) - 53 (2)
 2003: 44 nieuwe bedrijven, 47 werknemers -> 2006: 22 (3) - 59 (7)
 2004: 28 nieuwe bedrijven, 22 werknemers -> 2006: 26 - 40
 2005: 47 nieuwe bedrijven, 48 werknemers -> 2006: 40 - 44
 2006: 39 nieuwe bedrijven, 52 werknemers

Figuur 4.10: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Loppersum
 Bron: LISA, eigen bewerking

In de gemeente Loppersum vestigen zich met name eenmansbedrijven. Uit de cijfers van 2006 blijkt wel dat deze gevestigde bedrijven uiteindelijk wel zorgen voor meer werkgelegenheid

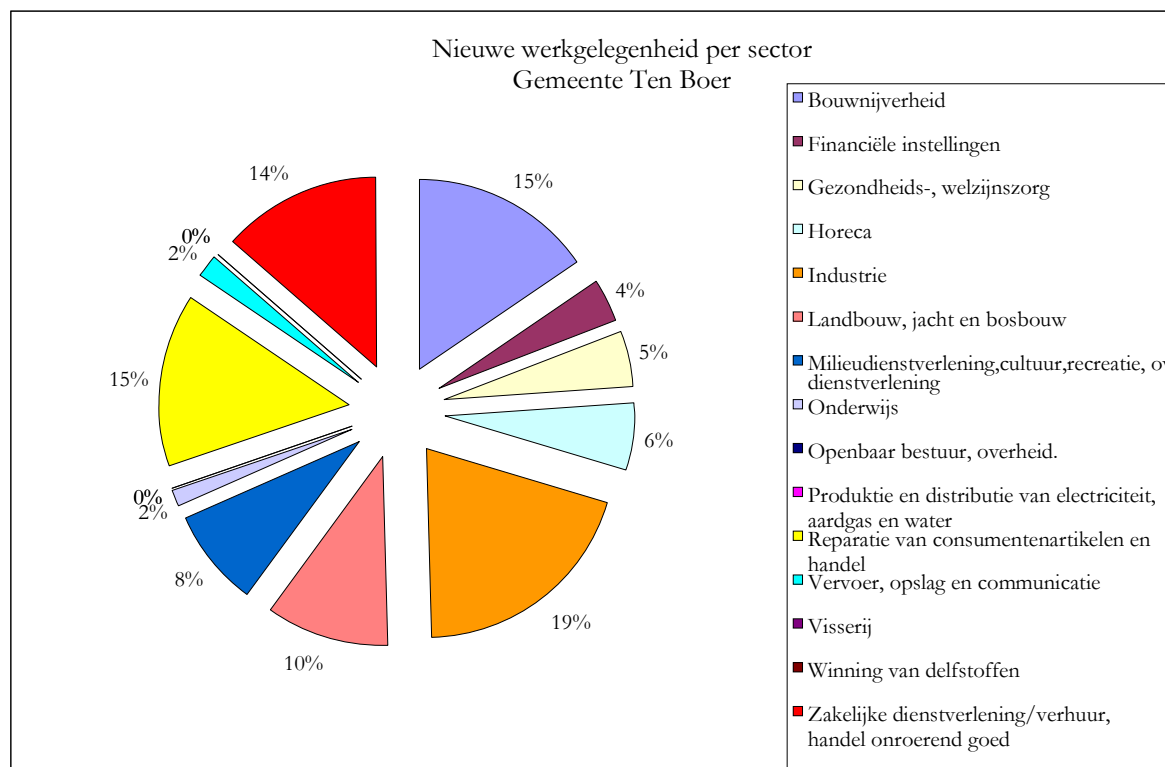
aangezien deze in het cohort toeneemt. Uit onderstaand figuur 4.10 valt naast de bescheiden rol van zakelijke dienstverlening en handel op dat er veel werkgelegenheid is gecreëerd in de horeca. Dit kan worden verklaard uit het feit dat er drie relatief snel groeiende horecabedrijven zijn gestart. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 301 banen in 2006, wat ongeveer 17,3% van het totaal aantal banen is. Hoewel de nieuwe bedrijvigheid vooral in de kernen geconcentreerd is, is ook daarbuiten veel activiteit waar te nemen.

4.2.7 Ten Boer

2000: 305 bedrijven, 956 werknemers
 2001: 306 bedrijven, 1014 werknemers
 2002: 312 bedrijven, 1012 werknemers
 2003: 299 bedrijven, 1007 werknemers
 2004: 299 bedrijven, 989 werknemers
 2005: 294 bedrijven, 987 werknemers
 2006: 310 bedrijven, 1034 werknemers

Starters

2001: 21 nieuwe bedrijven, 66 werknemers -> 2006: 10 (2) – 35 (2)
 2002: 26 nieuwe bedrijven, 26 werknemers -> 2006: 14 (1) – 18 (5)
 2003: 27 nieuwe bedrijven, 30 werknemers -> 2006: 18 - 32
 2004: 28 nieuwe bedrijven, 22 werknemers -> 2006: 25 - 36
 2005: 22 nieuwe bedrijven, 23 werknemers -> 2006: 20 - 30
 2006: 30 nieuwe bedrijven, 41 werknemers

Figuur 4.11: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Ten Boer

Bron: LISA, eigen bewerking

In de gemeente Ten Boer is tussen 2000 en 2006 het aantal bedrijven en de werkgelegenheid min of meer gelijk gebleven. Hetzelfde geldt voor het aantal starters. De starters lijken met name werkgelegenheid voor zichzelf te creëren. Na 5 jaar bestaat nog ongeveer de helft van de bedrijven, maar het cohort levert niet meer werkgelegenheid op dan het jaar van oprichting. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 192 banen in 2006 (ca 18,6% van het totaal aantal banen). Opvallend aan onderstaand figuur is dat de handel en zakelijke dienstverlening enigszins achterblijft bij het provinciaal gemiddelde waardoor de overige sectoren beter vertegenwoordigd zijn. Nieuwe bedrijven zijn vooral te vinden in de dorpen en langs de belangrijkste hoofdinfrastructuur.

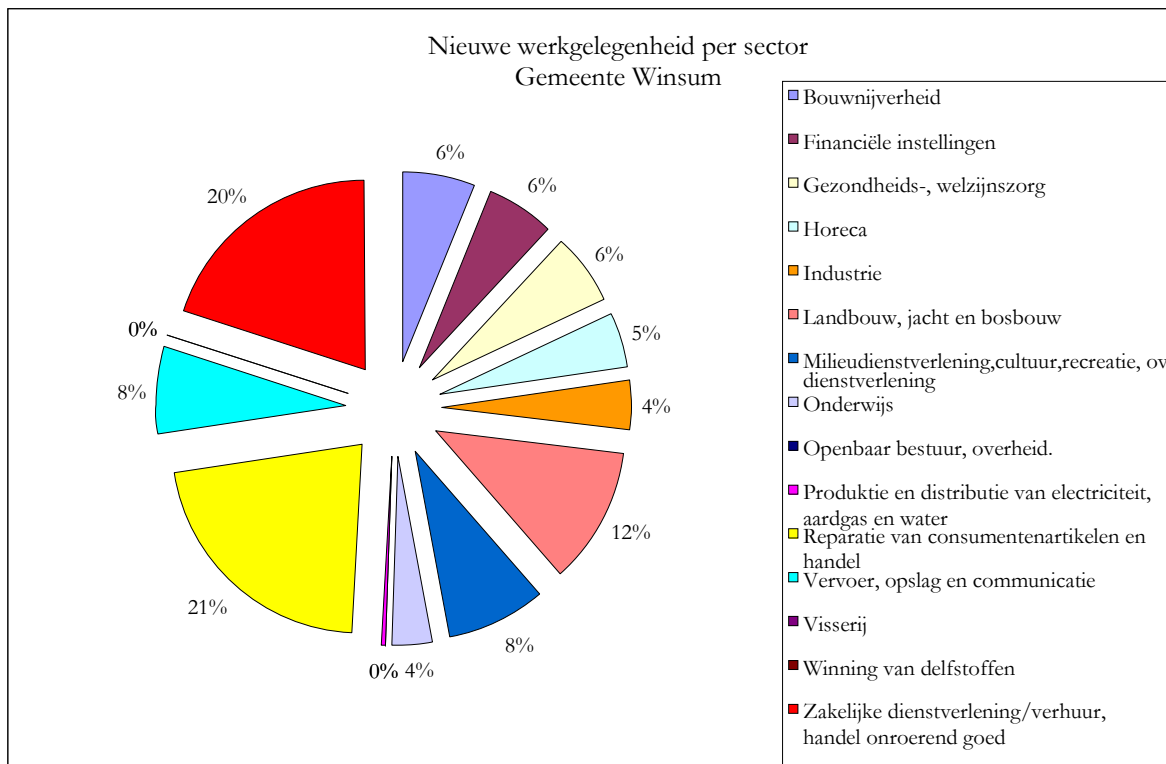
4.2.8 Winsum

2000: 571 bedrijven, 2565 werknemers
2001: 568 bedrijven, 2503 werknemers
2002: 596 bedrijven, 2586 werknemers
2003: 616 bedrijven, 2248 werknemers
2004: 622 bedrijven, 2695 werknemers
2005: 641 bedrijven, 2834 werknemers
2006: 659 bedrijven, 2933 werknemers

Starters

2001: 44 nieuwe bedrijven, 42 werknemers -> 2006: 28 (1) – 60 (1)
2002: 64 nieuwe bedrijven, 65 werknemers -> 2006: 49 (2) - 137 (3)
2003: 59 nieuwe bedrijven, 65 werknemers -> 2006: 40 (4) - 113 (4)
2004: 48 nieuwe bedrijven, 89 werknemers -> 2006: 38 - 95
2005: 53 nieuwe bedrijven, 116 werknemers -> 2006: 50 - 130
2006: 51 nieuwe bedrijven, 61 werknemers

Het aantal bedrijven is gestaag gegroeid. Het aantal werknemers vertoont een dip. Dit is te verklaren door het feit dat de grootste werkgever (438 werknemers) in de gemeente in 2003 haar administratie of postadres heeft ondergebracht in de gemeente Bedum. Nieuwe ondernemingen zijn in eerste instantie voor zichzelf begonnen, maar in de loop der jaren ontwikkelen zij zich tot bedrijven die een substantiële bijdrage leveren aan de werkgelegenheid. De grote bijdrage aan de nieuwe werkgelegenheid in de landbouw, jacht en bosbouw is toe te schrijven aan een snelle groei in de dienstverlening voor het fokken en houden van dieren. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 596 banen in 2006, circa 20,3% van het totaal aantal banen. Nieuwe bedrijven zijn vooral te vinden binnen de bebouwde kom.

Figuur 4.12: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Winsum
Bron: LISA, eigen bewerking

4.3 Regio West

Industrie en landbouw, met name melkveebedrijven, zijn de belangrijkste pijlers van de economie in Regio West, bestaande uit de gemeenten Grootegast, Leek, Marum en Zuidhorn. De regio is goed ontsloten door de aanwezigheid van de A7. Door de aanwezigheid van de A7 is de gemeente Leek opgenomen in de economische kernzone van Noord-Nederland.

4.3.1 Grootegast

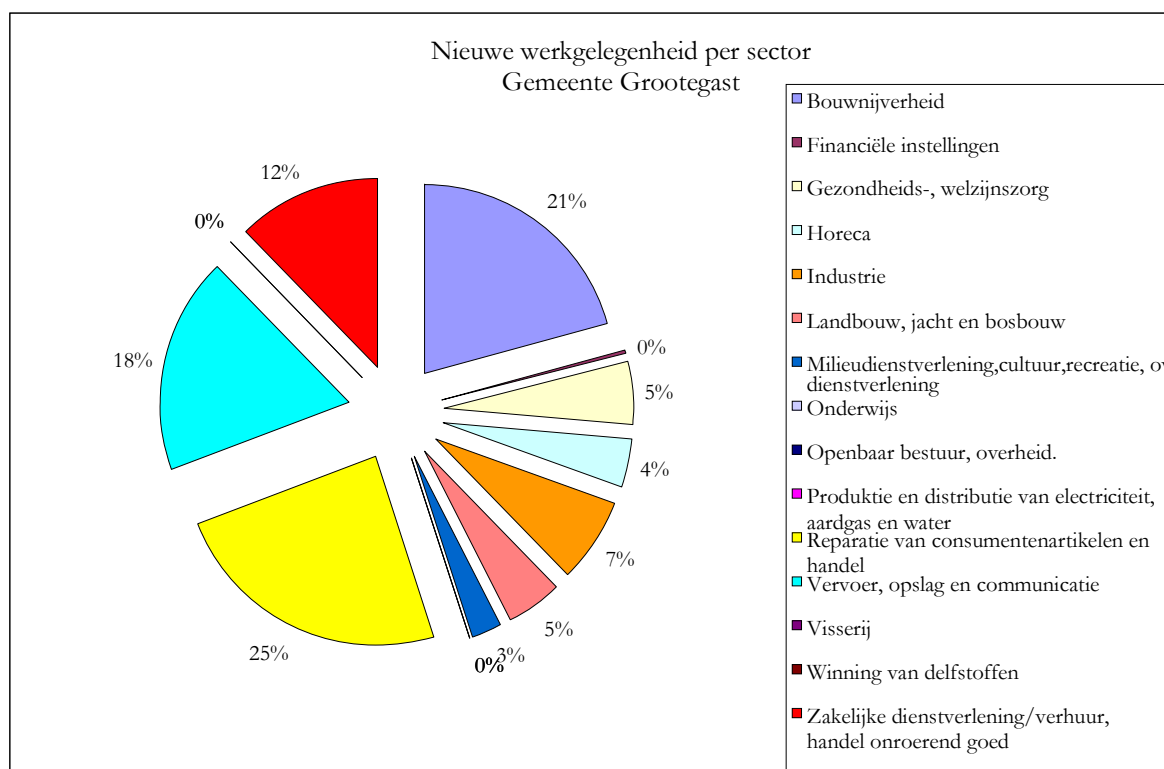
2000: 518 bedrijven, 2482 werknemers
 2001: 527 bedrijven, 2507 werknemers
 2002: 561 bedrijven, 2624 werknemers
 2003: 567 bedrijven, 2683 werknemers
 2004: 573 bedrijven, 2569 werknemers
 2005: 597 bedrijven, 2695 werknemers
 2006: 627 bedrijven, 2734 werknemers

Starters

2001: 44 nieuwe bedrijven, 48 werknemers -> 2006: 31 (1) – 79 (2)
 2002: 63 nieuwe bedrijven, 50 werknemers -> 2006: 46 (1) – 141 (1)
 2003: 49 nieuwe bedrijven, 103 werknemers -> 2006: 36 – 141
 2004: 42 nieuwe bedrijven, 77 werknemers -> 2006: 37 – 112
 2005: 53 nieuwe bedrijven, 71 werknemers -> 2006: 51 (1) – 82 (1)
 2006: 60 nieuwe bedrijven, 77 werknemers

Het aantal bedrijven in de gemeente Grootegast is in de periode 2000-2006 jaarlijks toegenomen. Van een dip in de economie is hier geen sprake. Ook het aantal werknemers is blijven groeien, behalve in 2004, toen een groot vervoersbedrijf met 131 werknemers de gemeente heeft verlaten.

Nieuwe ondernemingen doen het goed in de gemeente Grootegast. Ze hebben er voor gezorgd dat er jaarlijks meer werkgelegenheid was en na 5 jaar heeft ongeveer $\frac{3}{4}$ overleefd. Ook zijn er maar drie bedrijven naar een andere gemeente verhuisd. Dit getal kan wel beïnvloed zijn doordat Grootegast aan Friesland grenst. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 632 banen in 2006, wat circa 23,1% van het totaal aantal banen is. Nieuwe ondernemingen zijn daarmee zeer belangrijk voor de werkgelegenheid in de gemeente Grootegast. Ook buiten de kernen is een grote hoeveelheid nieuwe bedrijven te vinden. Zoals in figuur 4.13 te zien is, hebben nieuwe ondernemingen niet alleen gezorgd voor werkgelegenheid in de sectoren handel en dienstverlening, maar ook erg veel in de bouwnijverheid en bij vervoer, opslag en communicatie. De nabijheid van de A7 is daardoor ook van belang voor de werkgelegenheid in Grootegast.

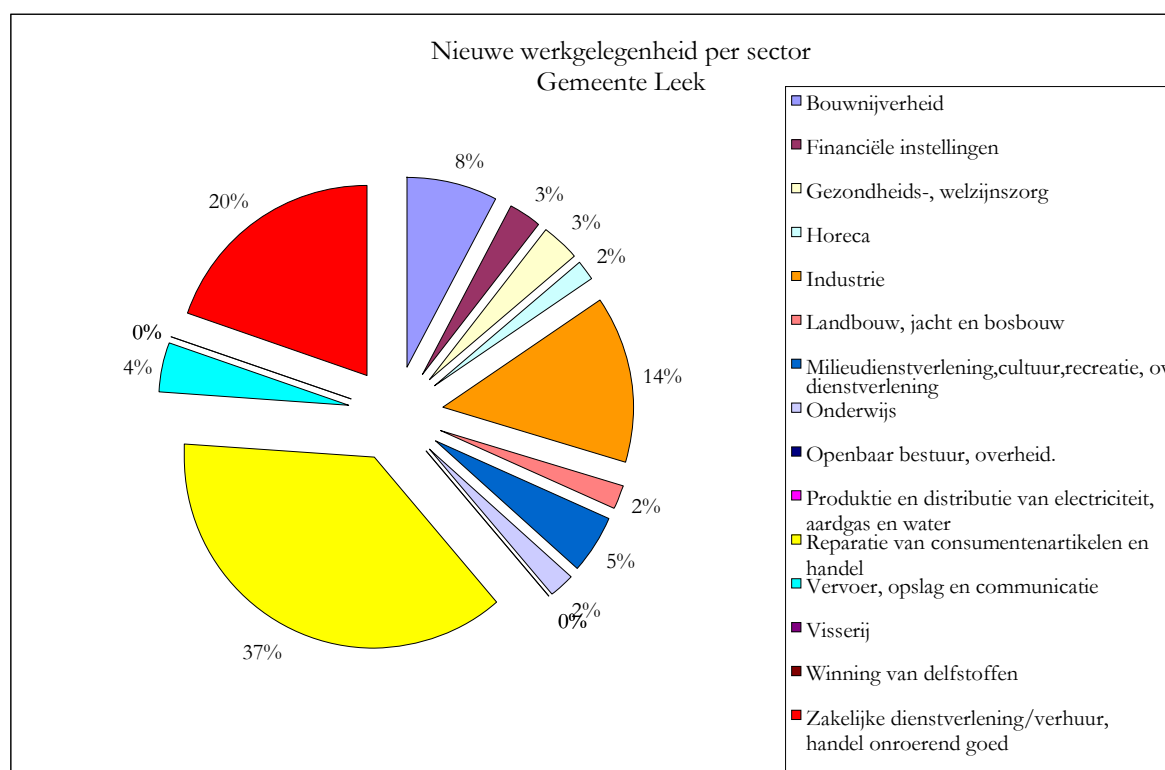
Figuur 4.13: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Grootegast
Bron: LISA, eigen bewerking

4.3.2 Leek

2000: 938 bedrijven, 7889 werknemers
 2001: 961 bedrijven, 7872 werknemers
 2002: 998 bedrijven, 7735 werknemers
 2003: 1027 bedrijven, 8135 werknemers
 2004: 1054 bedrijven, 8302 werknemers
 2005: 1098 bedrijven, 8447 werknemers
 2006: 1136 bedrijven, 8289 werknemers

Starters

2001: 105 nieuwe bedrijven, 178 werknemers -> 2006: 62 (1) – 144 (2)
 2002: 108 nieuwe bedrijven, 212 werknemers -> 2006: 72 (1) – 390 (1)
 2003: 103 nieuwe bedrijven, 163 werknemers -> 2006: 77 – 231
 2004: 91 nieuwe bedrijven, 142 werknemers -> 2006: 62 (3) – 218 (5)
 2005: 130 nieuwe bedrijven, 259 werknemers -> 2006: 114 (2) – 398 (3)
 2006: 117 nieuwe bedrijven, 195 werknemers

Figuur 4.14: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Leek
 Bron: LISA, eigen bewerking

Op het aantal bedrijven in de gemeente Leek heeft de economische depressie in Nederland in de periode 2000-2006 geen invloed gehad. Dit aantal is constant gegroeid. De werkgelegenheid is in deze periode op en neer gegaan. In de periode 2000-2002 is de werkgelegenheid vooral gedaald door de krimp van bedrijven, in 2006 zijn een aantal grote bedrijven in de reparatie van consumentenartikelen en handel verdwenen, wat een grote invloed heeft gehad op de

werkgelegenheid. De meeste bedrijven die gestart zijn in de periode 2000-2006 deden dat met meer dan één werknemer. Ongeveer 60% van alle bedrijven bestaat dan ook nog na 5 jaar en is in die periode ook gegroeid. Slechts een paar kleine bedrijven hebben de gemeente verlaten. De nabijheid van de gemeente Groningen en de provincies Friesland en Drenthe kan hierop van invloed zijn. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 1576 banen in 2006. Dit is ongeveer 19,0% van het totaal aantal banen. Naast de hoge percentages voor handel en zakelijke dienstverlening, valt het in figuur 4.14 op dat de industrie het goed doet in de gemeente Leek. De aanleg van verschillende bedrijventerreinen in de gemeente bieden industriële bedrijven genoeg ruimte om zich te vestigen en te groeien. Op de kaart is dit ook goed te zien.

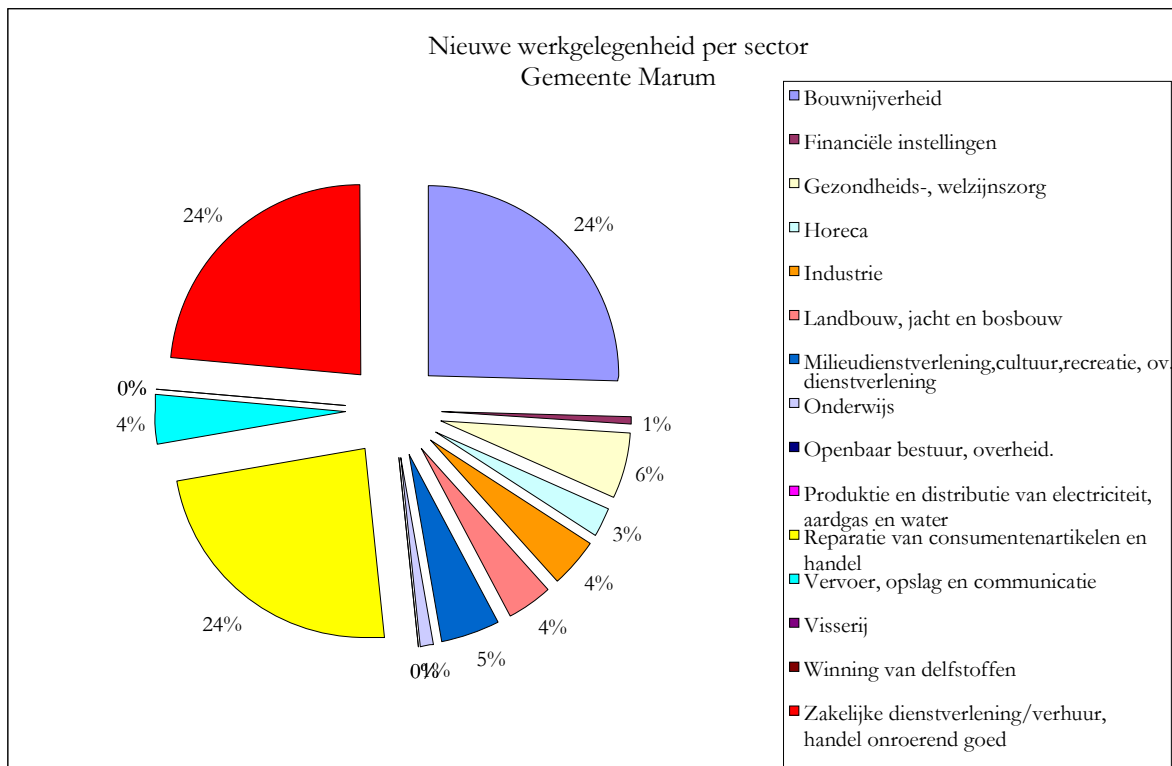
4.3.3 Marum

2000: 426 bedrijven, 2285 werknemers
2001: 453 bedrijven, 2292 werknemers
2002: 476 bedrijven, 2371 werknemers
2003: 505 bedrijven, 2343 werknemers
2004: 519 bedrijven, 2359 werknemers
2005: 545 bedrijven, 2433 werknemers
2006: 553 bedrijven, 2386 werknemers

Starters

2001: 44 nieuwe bedrijven, 127 werknemers -> 2006: 29 (1) – 51 (57)
2002: 60 nieuwe bedrijven, 63 werknemers -> 2006: 46 (2) – 112 (2)
2003: 55 nieuwe bedrijven, 58 werknemers -> 2006: 37 (1) – 55 (2)
2004: 51 nieuwe bedrijven, 70 werknemers -> 2006: 38 (2) – 56 (2)
2005: 69 nieuwe bedrijven, 59 werknemers -> 2006: 65 (1) – 79 (1)
2006: 44 nieuwe bedrijven, 119 werknemers

Marum heeft de minste bedrijven in de regio West. Het aantal bedrijven is gedurende de hele periode 2000-2006 blijven groeien, maar de werkgelegenheid niet. Het verdwijnen van bepaalde bedrijven is niet opgevangen door de groei van andere bedrijven. Nieuwe bedrijven hebben in eerste instantie vooral werkgelegenheid gecreëerd voor de oprichter. Na 5 jaar bestaat ongeveer 2/3 van alle nieuw opgerichte bedrijven nog. Eén bouwbedrijf dat in 2001 al groot begonnen was in de gemeente, is verhuisd naar een bedrijventerrein in de naburige gemeente Leek. In de tabellen is niet te zien dat er snel groeiende starters zijn verhuisd, maar ook voor Marum geldt dat het grenst aan Friesland, waardoor een deel van de verhuizingen kan zijn gemist. Samen hebben de bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 gezorgd voor 472 banen in 2006, wat circa 19,8% van het totaal aantal banen betekent. Hiervan is weer een aanzienlijk percentage in de handel en zakelijke dienstverlening, maar zoals te zien is in figuur 4.15 ook bijna een kwart in de bouwnijverheid. Op de kaart is goed te zien dat nieuwe bedrijven zich niet alleen in de dorpen vestigen, maar ook langs de A7.

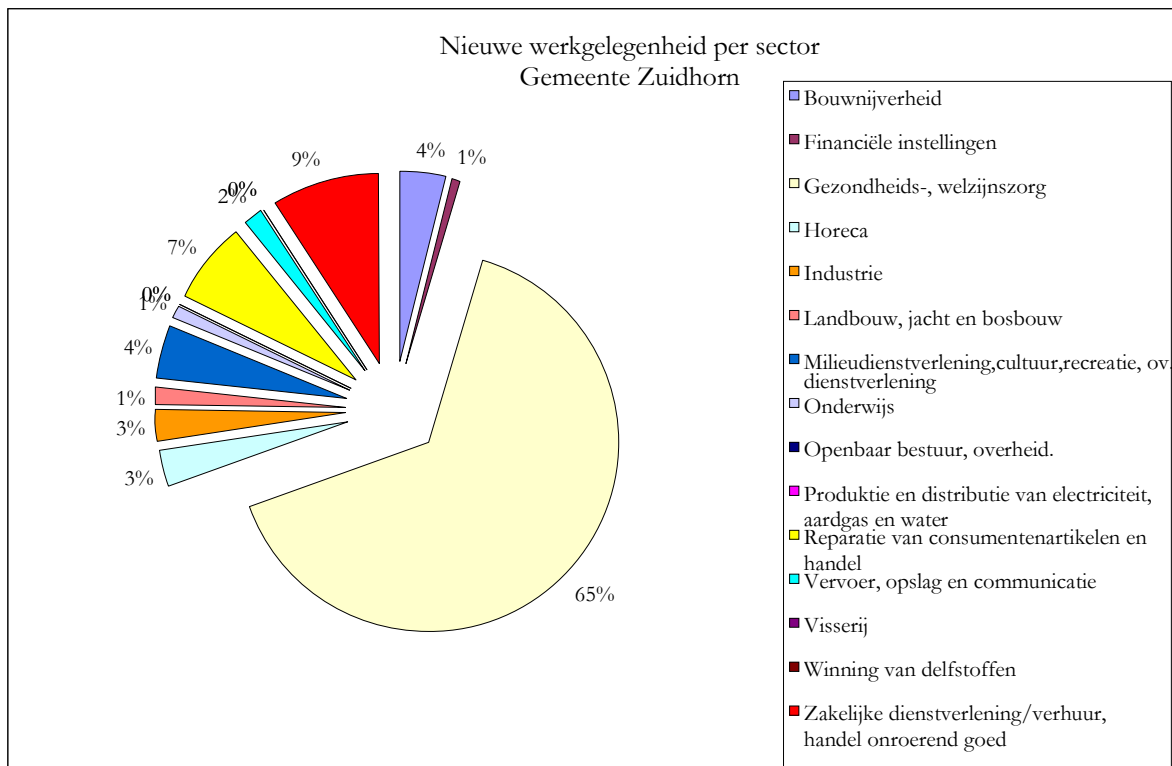
Figuur 4.15: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Marum
Bron: LISA, eigen bewerking

4.3.4 Zuidhorn

2000: 821 bedrijven, 4345 werknemers
 2001: 796 bedrijven, 4537 werknemers
 2002: 833 bedrijven, 4630 werknemers
 2003: 835 bedrijven, 4761 werknemers
 2004: 829 bedrijven, 4663 werknemers
 2005: 838 bedrijven, 4719 werknemers
 2006: 857 bedrijven, 4749 werknemers

Starters

2001: 57 nieuwe bedrijven, 920 werknemers -> 2006: 32 (1) – 1046 (10)
 2002: 92 nieuwe bedrijven, 85 werknemers -> 2006: 53 (2) – 119 (3)
 2003: 62 nieuwe bedrijven, 63 werknemers -> 2006: 41 (1) – 76 (2)
 2004: 59 nieuwe bedrijven, 41 werknemers -> 2006: 48 (1) – 88 (1)
 2005: 77 nieuwe bedrijven, 100 werknemers -> 2006: 66 (1) – 103 (6)
 2006: 84 nieuwe bedrijven, 118 werknemers

Figuur 4.16: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Zuidhorn
Bron: LISA, eigen bewerking

Het aantal bedrijven in de gemeente Zuidhorn is gedurende de periode 2000-2006 slechts licht gestegen. Het aantal opheffingen van bedrijven was een aantal jaren groter dan het aantal oprichtingen. Door het opheffen van een aantal bedrijventerreinen voor nieuwbouw, was er geen ruimte voor nieuwe bedrijvigheid. De werkgelegenheid in deze periode is wel gestegen. Bedrijven zijn vooral groter geworden.

Nieuwe oprichtingen hebben in eerste instantie vooral gezorgd voor werkgelegenheid voor de oprichter. Na 5 jaar bestaat ongeveer 60% van de starters nog, maar wel met gemiddeld meer personeel. Slechts een klein aantal bedrijven zijn verhuisd naar een andere gemeente binnen de provincie. Wat de invloed is van buurgemeente Groningen of het aangrenzende Friesland is niet te zeggen. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 1550 banen in 2006, circa 32,6% van het totaal aantal banen. Het grootste gedeelte daarvan is in de gezondheidszorg. Een grote nieuwe onderneming uit 2001 met 973 werknemers in 2006 is hiervoor verantwoordelijk. Buiten de dorpen is weinig nieuwe bedrijvigheid te vinden.

4.4 Regio Oost

De economie in het noordelijke gedeelte van de regio Oost, ook wel het Oldambt genoemd, staat de afgelopen jaren in het teken van de ontwikkeling van de Blauwe Stad. Ook de schaalvergroting binnen de landbouw die gevolgen heeft voor het vrijkomen van agrarische bebouwing staat volop in de belangstelling. Op de kaart in bijlage 6 is goed te zien waar deze bebouwing wordt gebruikt voor nieuwe bedrijvigheid.

Het zuidelijke gedeelte van de regio Oost, de Veenkoloniën, ligt ingeklemd tussen de grens met Duitsland en de provincie Drenthe. Het gebied wordt al van oudsher gekenmerkt door armoede en werkloosheid. Op dit moment wordt geprobeerd om door middel van toerisme de

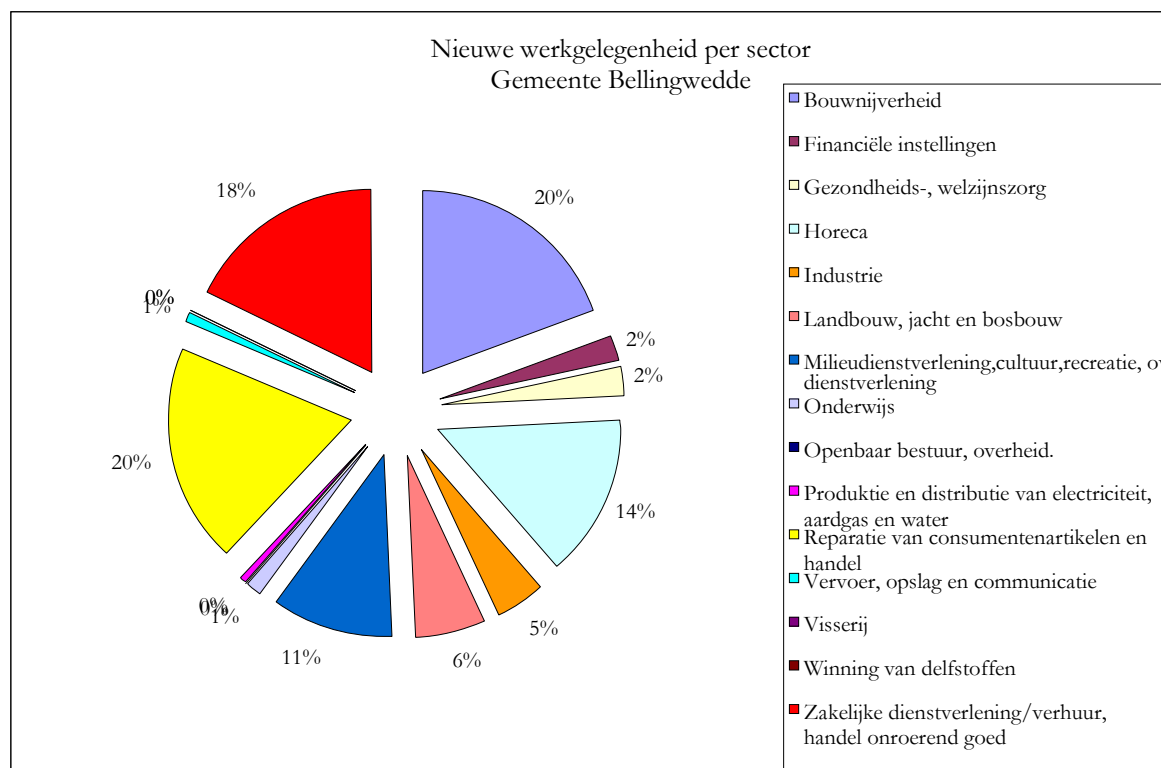
werkgelegenheid te vergroten. De regio als geheel bestaat uit de gemeenten Menterwolde, Veendam, Scheemda, Reiderland, Winschoten, Pekela, Stadskanaal, Bellingwedde en Vlagtwedde.

4.4.1 Bellingwedde

2000: 437 bedrijven, 1463 werknemers
 2001: 444 bedrijven, 1383 werknemers
 2002: 476 bedrijven, 1403 werknemers
 2003: 482 bedrijven, 1420 werknemers
 2004: 497 bedrijven, 1459 werknemers
 2005: 501 bedrijven, 1469 werknemers
 2006: 492 bedrijven, 1410 werknemers

Starters

2001: 46 nieuwe bedrijven, 42 werknemers -> 2006: 24 (5) – 38 (5)
 2002: 61 nieuwe bedrijven, 47 werknemers -> 2006: 27 (2) – 49 (4)
 2003: 44 nieuwe bedrijven, 40 werknemers -> 2006: 29 (2) – 42 (3)
 2004: 44 nieuwe bedrijven, 33 werknemers -> 2006: 32 (2) – 63 (7)
 2005: 46 nieuwe bedrijven, 48 werknemers -> 2006: 43 – 48
 2006: 38 nieuwe bedrijven, 43 werknemers

Figuur 4.17: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Bellingwedde
 Bron: LISA, eigen bewerking

Tot 2005 is het aantal bedrijven in de gemeente Bellingwedde jaarlijks gestegen. Het aantal nieuwe oprichtingen is jaarlijks ongeveer gelijk gebleven, maar het aantal opheffingen nam toe. Hierdoor is uiteindelijk ook de werkgelegenheid afgenomen. Nieuwe ondernemingen hebben

vooral een administratieve functie en leveren alleen werkgelegenheid op voor de oprichter. Na 5 jaar zijn de bedrijven iets groter geworden, maar de werkgelegenheid in het gehele cohort blijft hetzelfde. Een aantal kleine bedrijven is verhuisd naar een andere gemeente. Toch hebben de bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 gezorgd voor 283 banen in 2006 wat bijna 20,1% van het totaal aantal banen is. Naast de zakelijke dienstverlening en handel zijn vooral de bouwnijverheid en de horeca en recreatie die veel werkgelegenheid hebben opgeleverd, wat met de aanleg van de Blauwe Stad te hopen en verwachten was.

4.4.2 Menterwolde

2000: 457 bedrijven, 1924 werknemers

2001: 484 bedrijven, 1990 werknemers

2002: 503 bedrijven, 1987 werknemers

2003: 517 bedrijven, 1997 werknemers

2004: 531 bedrijven, 1945 werknemers

2005: 545 bedrijven, 1914 werknemers

2006: 551 bedrijven, 1959 werknemers

Starters

2001: 51 nieuwe bedrijven, 78 werknemers -> 2006: 28 (2) – 51 (6)

2002: 54 nieuwe bedrijven, 43 werknemers -> 2006: 17 (5) – 33 (19)

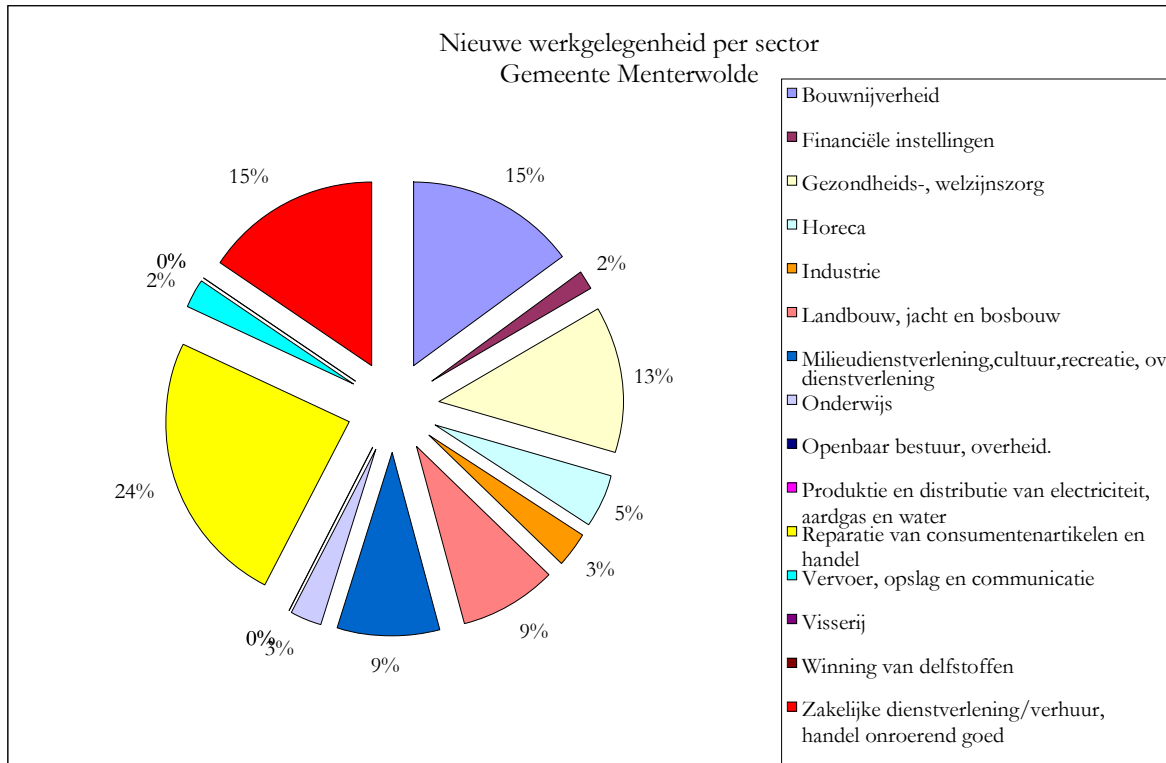
2003: 60 nieuwe bedrijven, 44 werknemers -> 2006: 45 (3) – 68 (4)

2004: 50 nieuwe bedrijven, 47 werknemers -> 2006: 38 – 66

2005: 50 nieuwe bedrijven, 45 werknemers -> 2006: 41 (2) – 54 (2)

2006: 45 nieuwe bedrijven, 50 werknemers

Hoewel het aantal bedrijven in de periode 2000-2006 ruim is toegenomen, schommelt het aantal werknemers. Net als in Bellingwedde worden bedrijven hier vooral opgericht als lege administratieve eenheden of om de oprichter een baan te verschaffen. Na 5 jaar bestaat meer dan de helft van de bedrijven niet meer en levert een cohort niet meer werkgelegenheid op dan in het jaar van oprichting. Hiermee lijkt de nieuwe bedrijvigheid in Menterwolde het niet goed te doen. Toch hebben bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 gezorgd voor 322 banen in 2006, ongeveer 16,4% van het totaal aantal banen. Naast de zakelijke dienstverlening en handel zijn ook voor Menterwolde de bouwnijverheid en in mindere mate horeca en recreatie

Figuur 4.18: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Menterwolde
Bron: LISA, eigen bewerking

4.4.3 Pekela

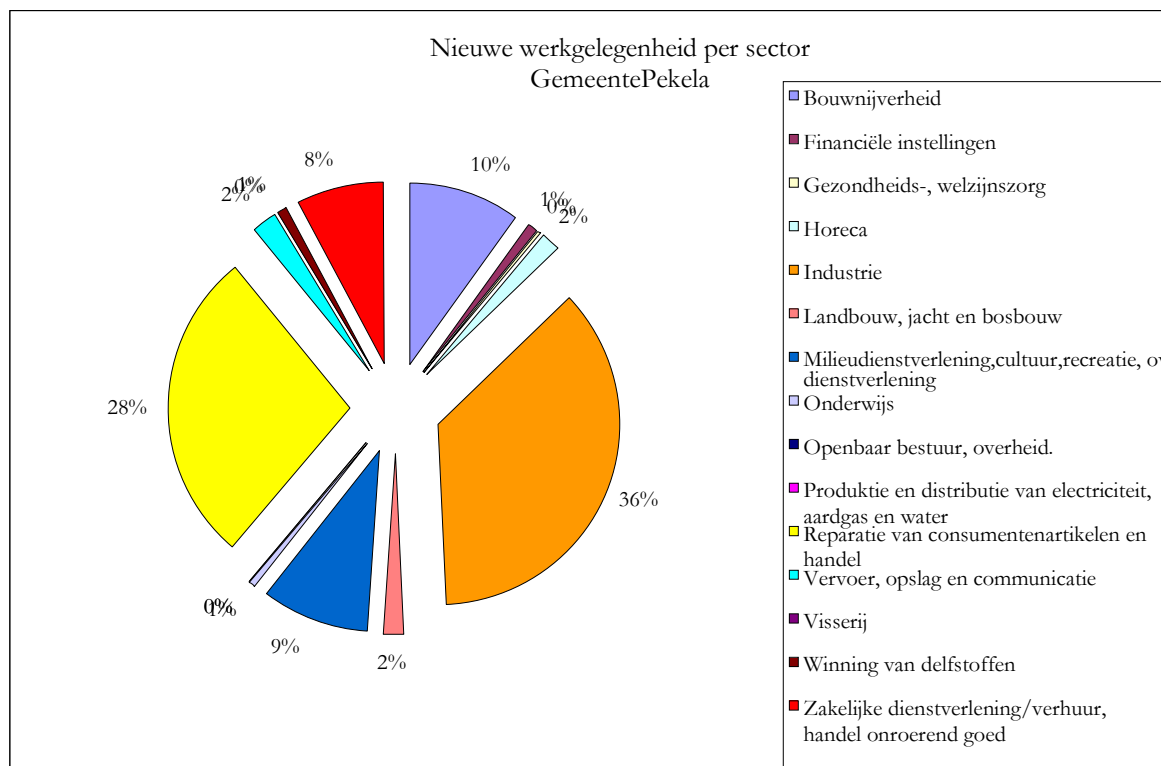
2000: 514 bedrijven, 2673 werknemers
 2001: 501 bedrijven, 2697 werknemers
 2002: 529 bedrijven, 2842 werknemers
 2003: 535 bedrijven, 2863 werknemers
 2004: 524 bedrijven, 2783 werknemers
 2005: 529 bedrijven, 2725 werknemers
 2006: 549 bedrijven, 2852 werknemers

Starters

2001: 29 nieuwe bedrijven, 46 werknemers -> 2006: 14 – 51
 2002: 66 nieuwe bedrijven, 235 werknemers -> 2006: 31 (4) – 279 (5)
 2003: 50 nieuwe bedrijven, 55 werknemers -> 2006: 32 – 48
 2004: 37 nieuwe bedrijven, 50 werknemers -> 2006: 28 (1) – 58 (1)
 2005: 59 nieuwe bedrijven, 55 werknemers -> 2006: 44 (2) – 47 (2)
 2006: 62 nieuwe bedrijven, 142 werknemers

Na in de periode 2001-2005 bijna geen veranderingen te hebben vertoond, is het aantal bedrijven in de gemeente Pekela in 2006 weer toegenomen. Ditzelfde geldt voor het aantal werknemers. Alleen de oprichting van een zeer grote industriële onderneming in 2002 heeft dit aantal beïnvloed. Het aantal oprichtingen heeft gedurende de hele periode verder een constante bijdrage geleverd aan de werkgelegenheid. Toch is de invloed van de nieuwe bedrijven ook in de gemeente Pekela niet indrukwekkend. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben met 625 banen

in 2006 gezorgd voor 21,9% van het totaal aantal banen, waarbij het aandeel van dat ene industriële bedrijf duidelijk een groot aandeel in dit percentage heeft. De aanwezigheid van dat bedrijf is ook duidelijk te zien in figuur 4.19. Net als in Menterwolde en Bellingwedde zijn de bouwnijverheid en de recreatieve sector goed vertegenwoordigd bij de nieuwe werkgelegenheid. De nieuwe bedrijvigheid is eigenlijk alleen te vinden in de bebouwde kom.

Figuur 4.19: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Pekela
Bron: LISA, eigen bewerking

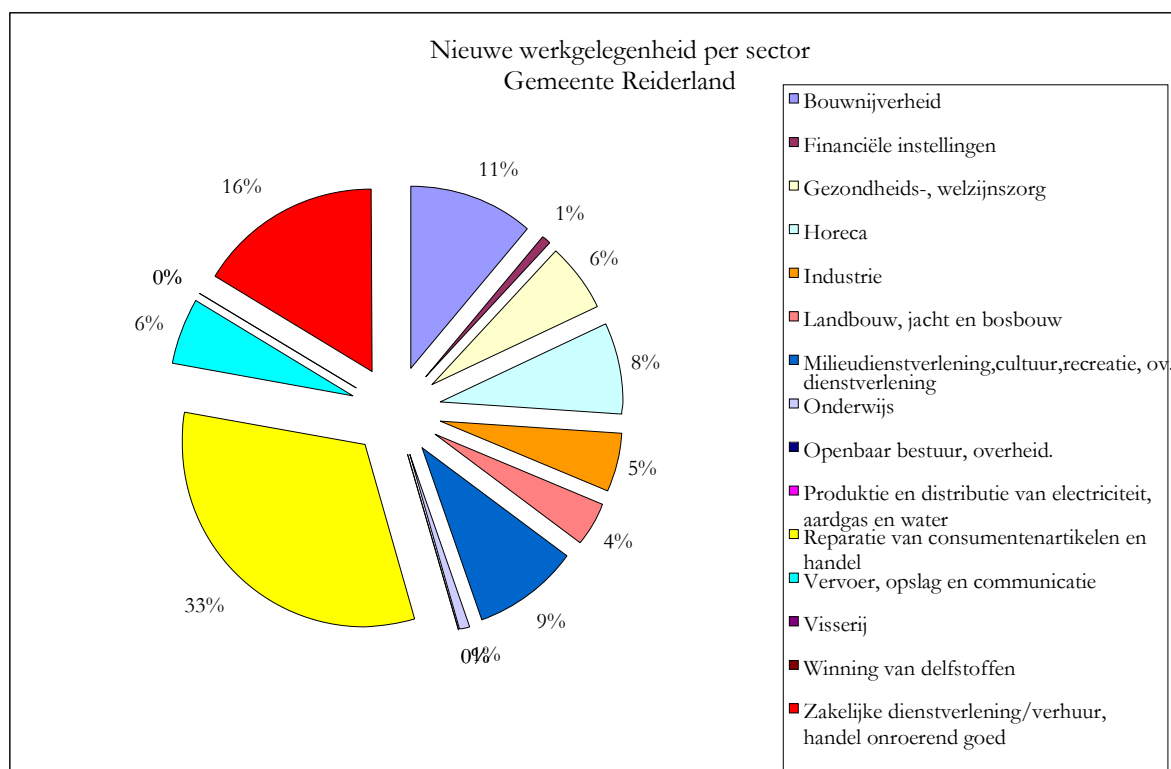
4.4.4 Reiderland

2000: 268 bedrijven, 1186 werknemers
 2001: 263 bedrijven, 1186 werknemers
 2002: 272 bedrijven, 1082 werknemers
 2003: 283 bedrijven, 1140 werknemers
 2004: 283 bedrijven, 1161 werknemers
 2005: 294 bedrijven, 1191 werknemers
 2006: 308 bedrijven, 1155 werknemers

Starters

2001: 28 nieuwe bedrijven, 28 werknemers -> 2006: 15 (4) – 21 (8)
 2002: 46 nieuwe bedrijven, 37 werknemers -> 2006: 25 (3) – 42 (5)
 2003: 33 nieuwe bedrijven, 29 werknemers -> 2006: 18 (2) – 30 (2)
 2004: 32 nieuwe bedrijven, 34 werknemers -> 2006: 25 (1) – 34 (2)
 2005: 37 nieuwe bedrijven, 38 werknemers -> 2006: 31 (1) – 38 (2)
 2006: 36 nieuwe bedrijven, 61 werknemers

Hoewel de totale bedrijvigheid in de jaren 2000-2006 iets is toegenomen in de gemeente Reiderland, kan datzelfde niet worden gezegd van de werkgelegenheid. De nieuw opgerichte bedrijven hebben daar niet veel aan kunnen veranderen. Bedrijven lijken vooral opgericht om de eigenaar van werk te voorzien. De bedrijven die de eerste 5 jaar hebben overleefd zijn wel iets gegroeid, maar de totale werkgelegenheid binnen het cohort is iets afgenomen. Op het kleine aantal nieuwe bedrijven valt het grote percentage verhuizers op, hoewel het daarbij niet gaat om de snelle groeiers. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 226 banen in 2006, circa 19,6% van het totaal aantal banen. De nieuwe bedrijven hebben zich vooral gevestigd in de kernen. Zoals in figuur 4.20 te zien is, leveren deze bedrijven naast veel werkgelegenheid in de handel en zakelijke dienstverlening ook weer veel banen in de bouwnijverheid en het toerisme op.

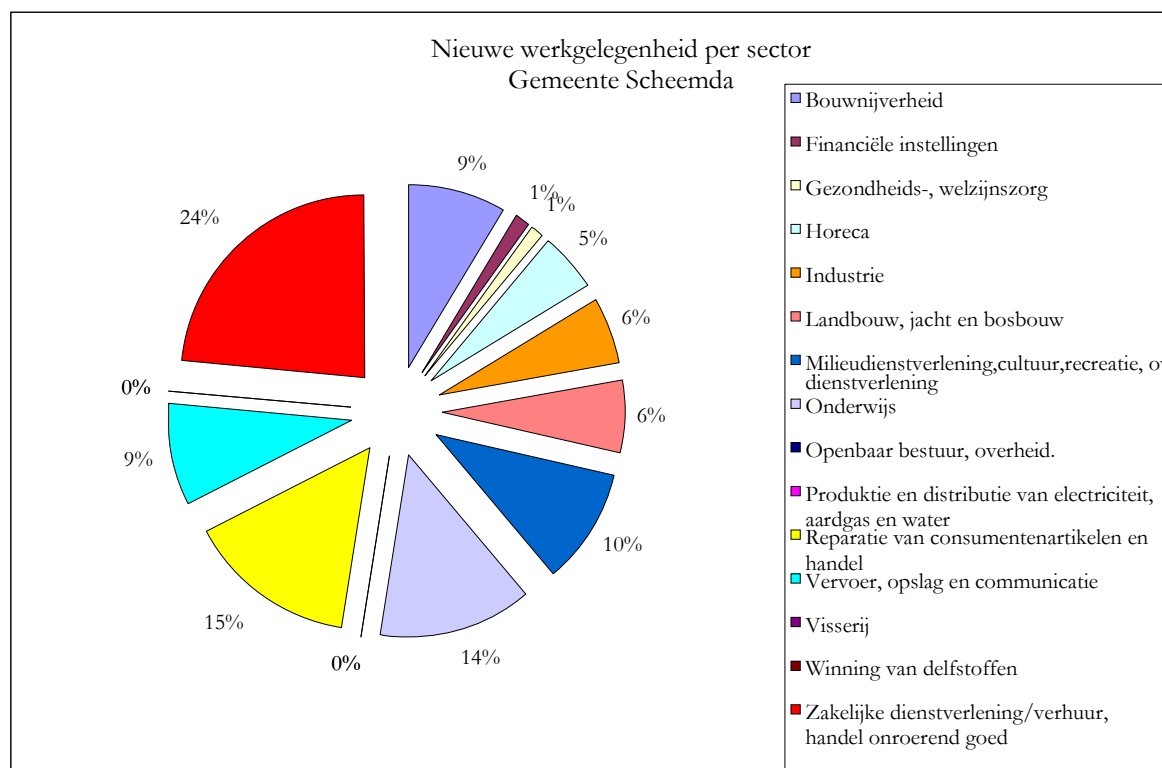
Figuur 4.20: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Reiderland
Bron: LISA, eigen bewerking

4.4.5 Scheemda

2000: 486 bedrijven, 2255 werknemers
 2001: 482 bedrijven, 2341 werknemers
 2002: 501 bedrijven, 2409 werknemers
 2003: 526 bedrijven, 2485 werknemers
 2004: 519 bedrijven, 2488 werknemers
 2005: 577 bedrijven, 2645 werknemers
 2006: 586 bedrijven, 2638 werknemers

Starters

2001: 32 nieuwe bedrijven, 69 werknemers -> 2006: 23 – 95
 2002: 59 nieuwe bedrijven, 63 werknemers -> 2006: 28 (3) – 56 (14)
 2003: 63 nieuwe bedrijven, 47 werknemers -> 2006: 41 (3) – 100 (3)
 2004: 38 nieuwe bedrijven, 46 werknemers -> 2006: 30 (1) – 62 (2)
 2005: 91 nieuwe bedrijven, 107 werknemers -> 2006: 80 (1) – 106 (1)
 2006: 56 nieuwe bedrijven, 62 werknemers

Figuur 4.21: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Scheemda

Bron: LISA, eigen bewerking

In tegenstelling tot veel andere gemeenten in de regio is in de gemeente Scheemda zowel het aantal bedrijven als de werkgelegenheid in de periode 2000-2006 gegroeid. Het aantal nieuwe ondernemingen en de daarmee gecreëerde werkgelegenheid komt overeen met de landelijke trend. Ook de overlevingskans is gelijk. De nieuwe bedrijven leveren na deze periode iets meer werkgelegenheid op dan bij de oprichting. Uit figuur 4.21 blijkt dat deze werkgelegenheid goed

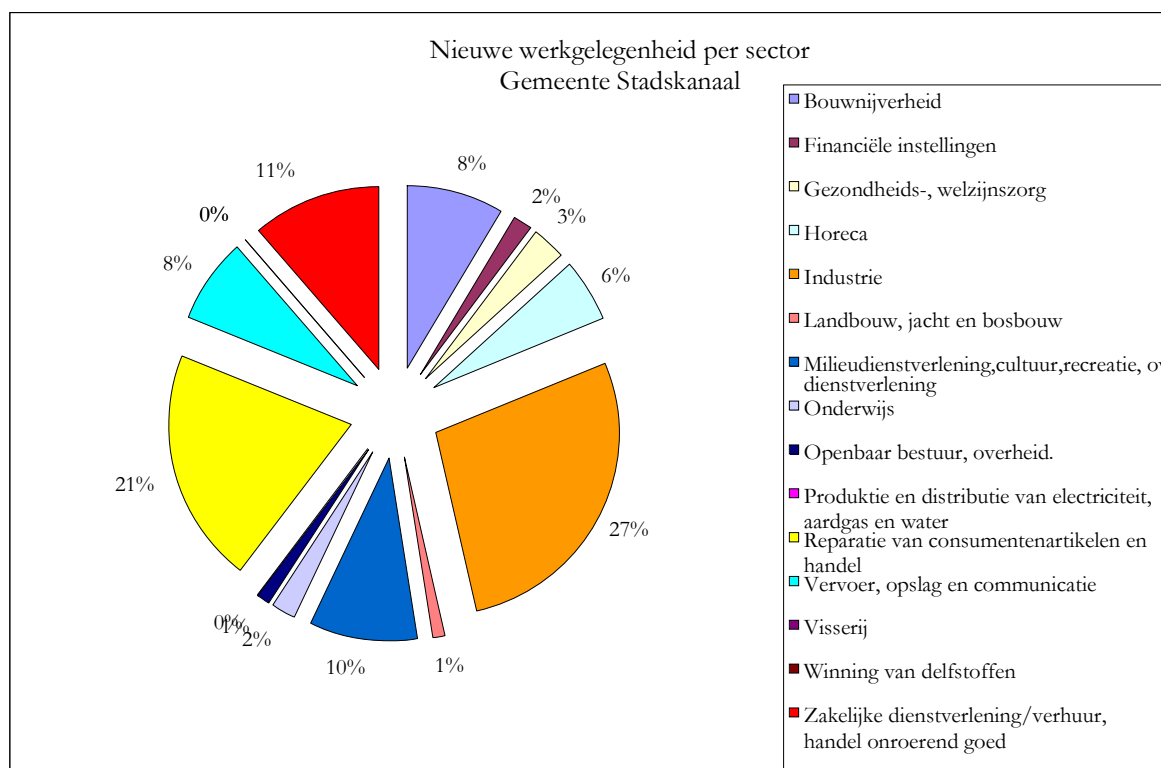
verdeeld is over verschillende sectoren, iets wat in andere gemeenten niet voorkomt. De bedrijven zijn bijna alleen maar te vinden binnen de bebouwde kom. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 481 banen in 2006, circa 18,2% van het totaal aantal banen.

4.4.6 Stadskanaal

2000: 1552 bedrijven, 11.245 werknemers
 2001: 1557 bedrijven, 11.277 werknemers
 2002: 1587 bedrijven, 11.180 werknemers
 2003: 1628 bedrijven, 10.321 werknemers
 2004: 1618 bedrijven, 11.276 werknemers
 2005: 1651 bedrijven, 11.344 werknemers
 2006: 1711 bedrijven, 11.599 werknemers

Starters

2001: 138 nieuwe bedrijven, 257 werknemers -> 2006: 51 (1) – 155 (2)
 2002: 139 nieuwe bedrijven, 279 werknemers -> 2006: 78 (1) – 365 (1)
 2003: 167 nieuwe bedrijven, 206 werknemers -> 2006: 102 (3) – 304 (2)
 2004: 142 nieuwe bedrijven, 762 werknemers -> 2006: 103 (1) – 918 (2)
 2005: 188 nieuwe bedrijven, 396 werknemers -> 2006: 170 (2) – 497 (2)
 2006: 169 nieuwe bedrijven, 275 werknemers

Figuur 4.22: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Stadskanaal

Bron: LISA, eigen bewerking

Over de gehele periode 2000-2006 gezien, is het aantal bedrijven in de gemeente Stadskanaal sterker gestegen dan de werkgelegenheid. Nieuwe bedrijven zijn daar niet debet aan, zij zorgden namelijk voor bijna twee arbeidsplaatsen per bedrijf. Van de nieuwe bedrijven zijn bijna geen bedrijven binnen de provincie verhuisd, maar hoeveel invloed de nabijheid van Drenthe op deze getallen heeft gehad is niet duidelijk. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben met 2514 banen in 2006 voor bijna 21,7% van het totaal aantal banen in dat jaar gezorgd. In figuur 4.22 is de verdeling van de werkgelegenheid over de verschillende sectoren weergegeven. De zakelijke dienstverlening en handel zijn net als de bouwnijverheid en de toeristische sector goed vertegenwoordigd. Het hoge percentage werkgelegenheid in de industrie is te danken aan twee grote sociale werkvoorzieningen, die samen verantwoordelijk zijn voor meer dan 500 arbeidsplaatsen. De nieuwe bedrijven liggen vooral in Stadskanaal zelf, maar er is ook een redelijk deel te vinden in het landschap richting de omliggende dorpen.

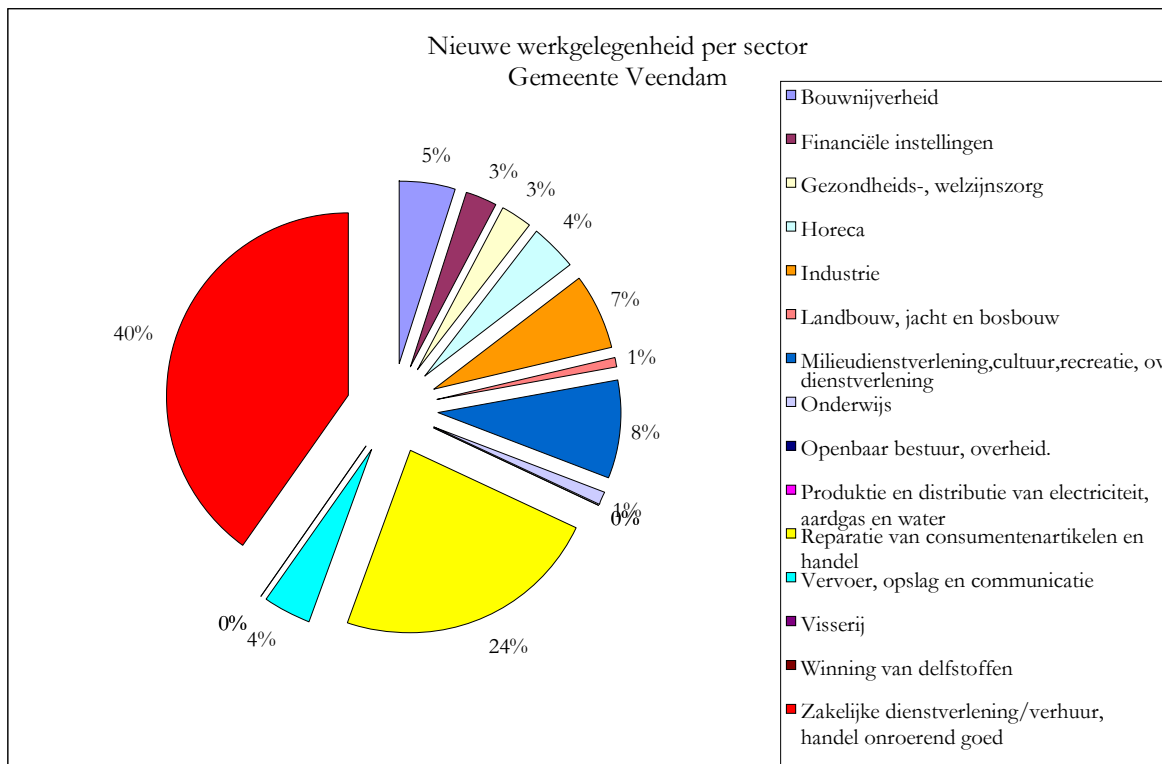
4.4.7 Veendam

2000: 1356 bedrijven, 12.487 werknemers
2001: 1354 bedrijven, 12.731 werknemers
2002: 1369 bedrijven, 12.793 werknemers
2003: 1396 bedrijven, 13.160 werknemers
2004: 1397 bedrijven, 12.578 werknemers
2005: 1440 bedrijven, 12.693 werknemers
2006: 1465 bedrijven, 13.220 werknemers

Starters

2001: 125 nieuwe bedrijven, 271 werknemers -> 2006: 53 (3) – 186 (5)
2002: 152 nieuwe bedrijven, 191 werknemers -> 2006: 78 (5) – 643 (35)
2003: 153 nieuwe bedrijven, 153 werknemers -> 2006: 91 (5) – 358 (20)
2004: 132 nieuwe bedrijven, 269 werknemers -> 2006: 100 (3) – 442 (3)
2005: 176 nieuwe bedrijven, 340 werknemers -> 2006: 152 – 352
2006: 141 nieuwe bedrijven, 231 werknemers

Het aantal bedrijven in de gemeente Veendam is in de periode 2000-2006 conform het landelijke beeld gegroeid. Ook het aantal werknemers is, op een dip in 2004 na, blijven groeien. Nieuwe bedrijven hebben niet alleen gezorgd voor werkgelegenheid, maar ook voor een snelle toename van het totale aantal arbeidsplaatsen. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 2212 banen in 2006, wat ongeveer 16,7% van het totaal aantal banen in 2006 is. Deze banen zijn vooral te vinden in de zakelijke dienstverlening en de handel. Ruimtelijk gezien liggen de nieuwe bedrijven niet buiten de bebouwde kom.

Figuur 4.23: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Veendam
Bron: LISA, eigen bewerking

4.4.8 Vlagtwedde

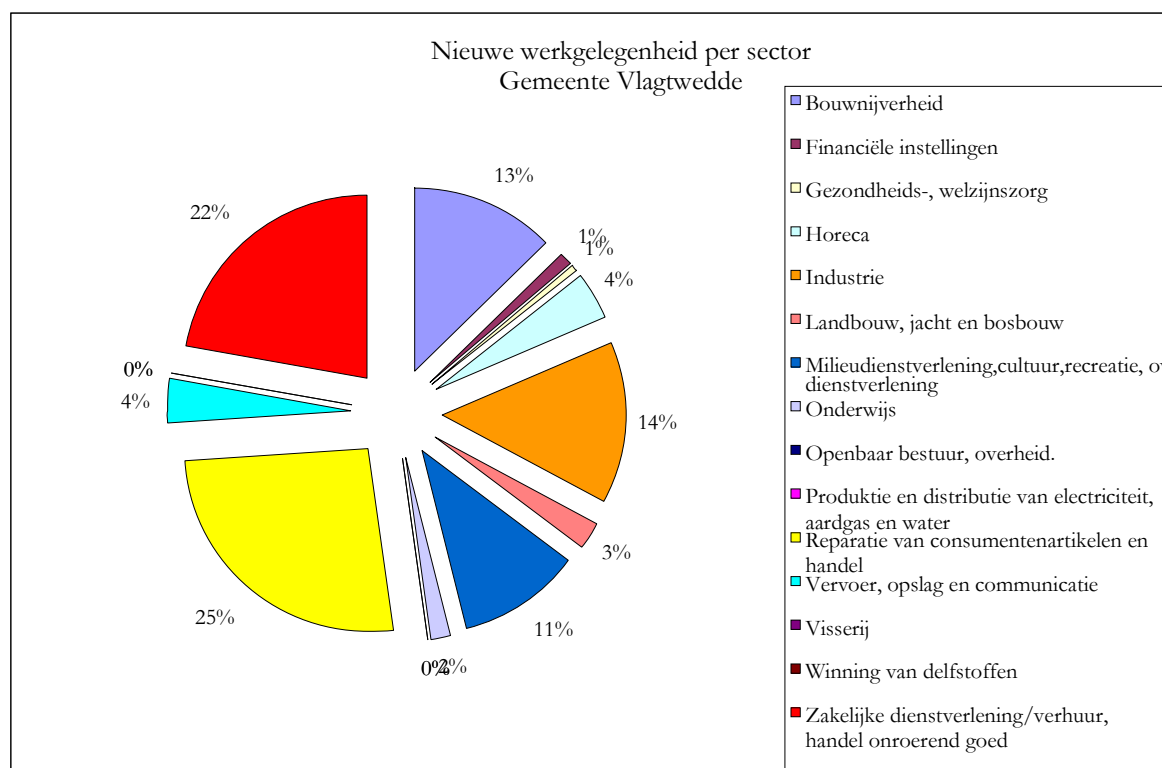
2000: 736 bedrijven, 5458 werknemers
 2001: 762 bedrijven, 5899 werknemers
 2002: 793 bedrijven, 5713 werknemers
 2003: 825 bedrijven, 5901 werknemers
 2004: 848 bedrijven, 5728 werknemers
 2005: 882 bedrijven, 5670 werknemers
 2006: 896 bedrijven, 5560 werknemers

Starters

2001: 79 nieuwe bedrijven, 188 werknemers -> 2006: 41 – 170
 2002: 111 nieuwe bedrijven, 179 werknemers -> 2006: 69 (3) – 290 (8)
 2003: 98 nieuwe bedrijven, 111 werknemers -> 2006: 69 (1) – 124 (1)
 2004: 82 nieuwe bedrijven, 156 werknemers -> 2006: 60 – 156
 2005: 93 nieuwe bedrijven, 169 werknemers -> 2006: 82 (1) – 198 (1)
 2006: 83 nieuwe bedrijven, 125 werknemers

Het aantal bedrijven in de gemeente Vlagtwedde is in de periode 2000-2006 constant toegenomen. De werkgelegenheid is vooral sinds 2003 afgenomen. Deze daling komt niet te zien bij de nieuwe bedrijven. Deze hebben juist voor meer banen gezorgd. Meer dan de helft van de bedrijven heeft de eerste vijf jaar ook overleefd en snelle groeiers zijn niet weggetrokken. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 1063 banen in 2006, circa

19,1% van het totaal aantal banen. Ook in Vlagtwedde kan de invloed van de Blauwe Stad worden gezien in de toename van het aantal bouwbedrijven en het aantal bedrijven in de toeristische sector. In deze regio zijn niet ook veel bedrijven buiten de kernen opgericht.

Figuur 4.24: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Vlagtwedde
Bron: LISA, eigen bewerking

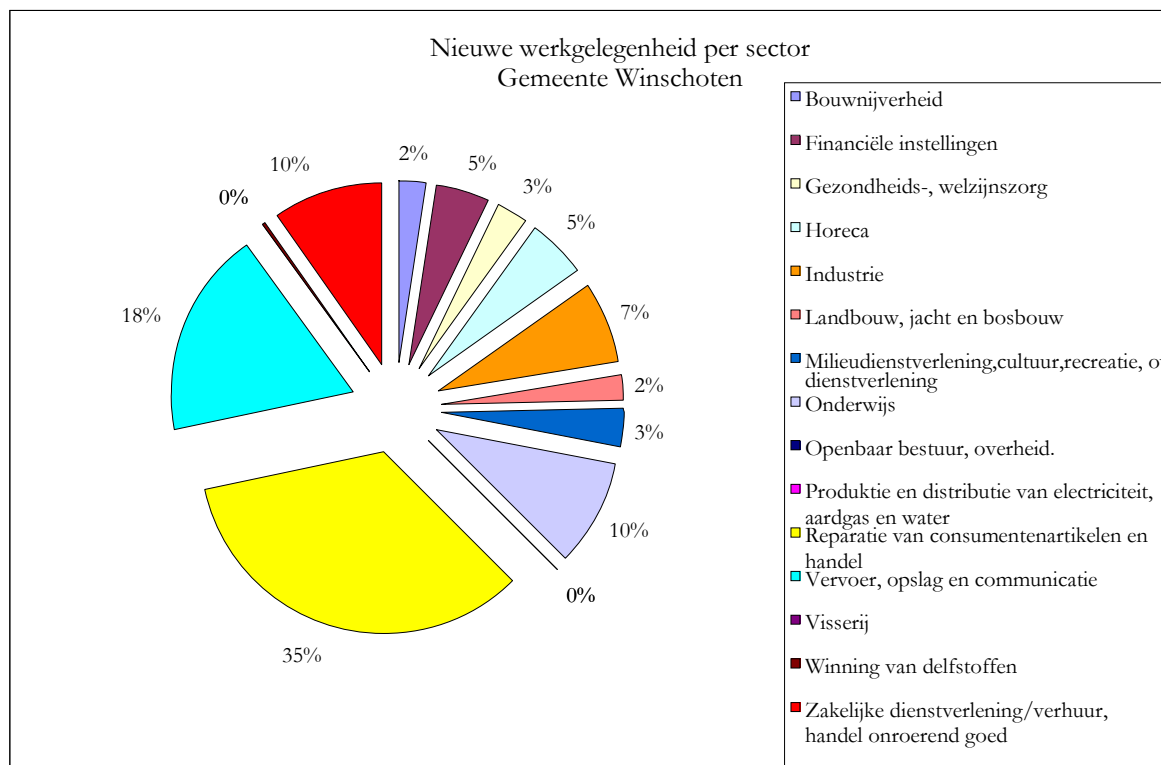
4.4.9 Winschoten

2000: 1036 bedrijven, 10.910 werknemers
 2001: 1023 bedrijven, 10.741 werknemers
 2002: 1065 bedrijven, 10.689 werknemers
 2003: 1071 bedrijven, 10.900 werknemers
 2004: 1087 bedrijven, 11.228 werknemers
 2005: 1101 bedrijven, 11.240 werknemers
 2006: 1108 bedrijven, 11.426 werknemers

Starters

2001: 66 nieuwe bedrijven, 125 werknemers -> 2006: 33 – 115
 2002: 114 nieuwe bedrijven, 317 werknemers -> 2006: 55 (4) – 596 (10)
 2003: 96 nieuwe bedrijven, 194 werknemers -> 2006: 61 (2) – 269 (3)
 2004: 102 nieuwe bedrijven, 166 werknemers -> 2006: 68 (1) – 185 (1)
 2005: 123 nieuwe bedrijven, 183 werknemers -> 2006: 109 (1) – 299 (3)
 2006: 100 nieuwe bedrijven, 157 werknemers

In de gemeente Winschoten is het aantal bedrijven en de werkgelegenheid bijna constant gestegen. Nieuwe bedrijven hebben gezorgd voor meer nieuwe arbeidsplaatsen dan alleen voor de oprichter. Bedrijven opgericht in de periode 2001-2006 hebben gezorgd voor 1621 banen in 2006, circa 14,2% van het totaal aantal banen. De nieuwe bedrijvigheid, die sterk geconcentreerd is in de bebouwde kom, profiteert van de aanwezigheid van de A7. Een groot aandeel in de werkgelegenheid bij de sector vervoer, opslag en communicatie in figuur 4.25 is hiervan het bewijs.

Figuur 4.25: Nieuwe werkgelegenheid per sector – Gemeente Winschoten

Bron: LISA, eigen bewerking

Hoofdstuk 5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de hoofdvraag

“Waar heeft de nieuwe bedrijvigheid in de provincie Groningen zich ontwikkeld in de periode 2000-2006 en hoeveel werkgelegenheid is er voortgekomen uit deze nieuwe bedrijvigheid en wat zijn de te verwachten ontwikkelingen?”

en de ondersteunende vragen

“Waar is ruimtelijk gezien de meeste nieuwe bedrijvigheid zichtbaar en waarom juist daar? Bestaan er verschillen tussen de kernzones en het platteland van de provincie Groningen?”

“In welke sectoren is de meeste nieuwe bedrijvigheid zichtbaar en waarom juist in deze sectoren? Bestaan er verschillen tussen de kernzones en het platteland van de provincie Groningen?”

“Wat is de rol van overheidsbeleid bij de ontwikkelingen van nieuwe bedrijvigheid?”

In tabel 5.1-5.4 staat per regio een overzicht van het aantal nieuwe bedrijven en de bijbehorende werkgelegenheid. De gemeenten in het blauw zijn de gemeenten die tot de economische kernzone van de provincie Groningen behoren.

Gemeente	Aantal nieuwe bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006 (percentage van totale aantal bedrijven)	Percentage van de totale werkgelegenheid bij bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006
Groningen	3559 (40,9%)	16,7%
Haren	461 (41,9%)	13,6%
Hoogezand-Sappemeer	581 (39,8%)	15,4%
Slochteren	354 (42,7%)	30,2%

Tabel 5.1 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Centraal

Bron: LISA, eigen bewerking

Gemeente	Aantal nieuwe bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006 (percentage van totale aantal bedrijven)	Percentage van de totale werkgelegenheid bij bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006
Appingedam	168 (35,9%)	10,5%
Bedum	193 (38,8%)	16,1%
Delfzijl	467 (35,0%)	13,9%
De Marne	214 (33,9%)	11,7%
Eemsmond	306 (37,7%)	15,9%
Loppersum	176 (34,1%)	17,3%
Ten Boer	117 (37,7%)	18,6%
Winsum	256 (38,8%)	20,3%

Tabel 5.2 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Noord
Bron: LISA, eigen bewerking

Gemeente	Aantal nieuwe bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006 (percentage van totale aantal bedrijven)	Percentage van de totale werkgelegenheid bij bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006
Grootegast	261 (41,6%)	23,1%
Leek	504 (44,4%)	19,0%
Marum	259 (46,8%)	19,8%
Zuidhorn	324 (37,8%)	32,6%

Tabel 5.3 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio West
Bron: LISA, eigen bewerking

Gemeente	Aantal nieuwe bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006 (percentage van totale aantal bedrijven)	Percentage van de totale werkgelegenheid bij bedrijven opgericht in de periode 2000-2006 die nog bestaan eind 2006
Bellingwedde	193 (39,2%)	20,1%
Menterwolde	214 (38,8%)	16,4%
Pekela	211 (38,4%)	21,9%
Reiderland	150 (48,7%)	19,6%
Scheemda	258 (44,0%)	18,2%
Stadskanaal	673 (39,3%)	21,7%
Veendam	615 (42,0%)	16,7%
Vlagtwedde	404 (45,1%)	19,1%
Winschoten	426 (38,4%)	14,2%

Tabel 5.4 Nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid regio Oost
Bron: LISA, eigen bewerking

In de periode 2000-2006 heeft de nieuwe bedrijvigheid in de provincie Groningen zich met name ontwikkeld in de bebouwde kom. Dit is te verklaren uit het feit dat de meeste startende bedrijven aan huis beginnen, vaak door ondernemers met nog een baan naast hun startende bedrijf. Bedrijventerreinen zijn met name trek bij grote ruimtevragers en vervuilers of bij ondernemers

die al meer zekerheid hebben over hun bedrijf. Nieuwe bedrijvigheid op bedrijventerreinen is dus nauwelijks te vinden. Zoals in tabel 5.1 tot en met 5.4 te zien is, is er tussen de kernzones en het platteland van Groningen geen eenduidig verschil aan te wijzen in het aantal opgerichte nieuwe bedrijven. In de regio Noord blijft het aantal wel achter bij de rest van de provincie. Deze regio ligt het verste af van de belangrijke verkeersaders en de stad Groningen, waarmee de regio wellicht minder aantrekkelijk is als vestigingsplaats voor potentiële ondernemers zoals beschreven in paragraaf 3.4.1. Bovendien kan de ligging de mogelijkheden om een nieuw bedrijf te beginnen beperken doordat er een beperkte (lokale) afzetmarkt is, zowel demografisch als geografisch.

Gemiddeld gezien heeft de nieuwe bedrijvigheid een toename in de werkgelegenheid van 17% tot gevolg. Op de gemeente Leek na zitten alle gemeenten in de kernzones onder dit gemiddelde, maar net als bij de andere gemeenten uit de kernzone is het percentage van Leek het laagste van de hele regio. Wanneer potentiële ondernemers worden gestimuleerd om een eigen bedrijf te beginnen en daarbij op verschillende manieren worden geholpen, is de drempel om te starten lager en daarmee wellicht de motivatie om het bedrijf te laten slagen lager. Hierdoor kan de kans op succes, in dat geval groei van het bedrijf, kleiner zijn in de economische kernzone.

Opvallend is het niet-bovengemiddelde percentage nieuwe bedrijvigheid en bijbehorende werkgelegenheid in de gemeente Groningen. Met het grote aantal mensen, maar vooral ook studenten dat in de gemeente woont (afzetmarkt, netwerken, hoog kennisniveau, lage opportunity kosten om een bedrijf te beginnen), en de verscheidenheid van deze bevolking mag een hoger percentage dan in de rest van de provincie verwacht worden.

Met name in de sectoren zakelijke dienstverlening en handel is de oprichting van nieuwe bedrijven en bijbehorende werkgelegenheid groot. Het starten van een bedrijf in deze sectoren is relatief eenvoudig, zonder risico's. Vaak kan een baan naast het eigen bedrijf aangehouden worden en de kosten voor een oprichting zijn laag. Er is hier geen aantoonbaar verschil te vernemen tussen de kernzones en het platteland van de provincie Groningen, behalve in regio Oost. Hier is een zogenaamd "Blauwe stad"-effect te constateren, wat wil zeggen het ontstaan van veel werkgelegenheid in de sectoren bouwnijverheid en toerisme. Binnen een aantal jaren zal dit effect wegebben.

Een andere verwachte ontwikkeling zal zijn dat door de vergrijzing de vraag naar zorg zal toenemen, wat een verandering in aanbod en vraag van bedrijvigheid in deze sector tot gevolg zal hebben. Ook de zoektocht naar nieuwe energiebronnen en locaties om nieuwe energie te produceren zal mogelijk van invloed zijn op bedrijvigheid in de toekomst. Rondom de Eemshaven wordt hier door de provincie Groningen in het samenwerkingsproject Energy Valley (2009) al op ingezet.

Op dit moment lijkt de rol van de overheid bij de creatie van nieuwe bedrijven en bijbehorende werkgelegenheid een negatieve te zijn. De aangewezen kernzones doen het slechter dan de rest van de provincie. Wanneer de provincie nieuwe ondernemers wil helpen en de kans op succes voor nieuwe ondernemers wil vergroten kan zij kijken in hoeverre zij de factoren die de kans op succes vergroten kan beïnvloeden. Het gaat hierbij om voorlichting en het bieden van een omgeving waarin (potentiële) ondernemers met elkaar in contact kunnen komen, ideeën kunnen delen en kennis en ervaring kunnen uitwisselen. In de regio Noord is hier inmiddels een pilot voor gestart.

5.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Zelfs op het lage ruimtelijke schaalniveau van de provincie is een afstudeeronderzoek te klein om alle aspecten van de bedrijvendemografie te kijken. In dit onderzoek is alleen de dynamiek vanuit het oogpunt van de nieuwe bedrijvigheid belicht. Natuurlijk spelen ook verhuizers en groeiers een grote rol. In een vervolgonderzoek zou de rol hiervan ook kunnen worden belicht. Hierbij zouden ook de verschillende soorten starters een eigen rol kunnen krijgen.

Daarnaast zou kunnen worden gekeken naar de rol van starters bij de creatie van werkgelegenheid in de rest Nederland of vergelijkbare regio's in het buitenland, om zo de gegevens in een beter perspectief te kunnen plaatsen.

Voor de provincie is het interessant om te kijken of de pilot die nu is opgezet in Regio Noord nog leidt tot resultaten. Hier kan echter waarschijnlijk pas over een aantal jaren wat over gezegd worden.

Literatuurlijst

Atzema, O.A.L.C., E. Wever (1999), *De Nederlandse industrie: Vernieuwing, verwevenheid en spreiding*. Assen: Van Gorcum.

Audretsch, D., R. Thurik, I. Verheul, S. Wennekers (2001), *An eclectic theory of entrepreneurship*. Op: <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/01030.pdf>, laatst bezocht op 23 augustus 2007.

Bade, Frans-Josef en Eric Nerlinger (1999), Spatial distribution and regional economic impact of new technology-based firms: empirical results for West-Germany. In: *Papers in Regional Science*, 79 (2), pp155-176.

Bangma, K.L. (2007), *Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid: periode 1987-2006*. Zoetermeer: EIM.

Beugelsdijk, S. en N. Noorderhaven (2004), Entrepreneurial attitude and economic growth: A cross-section of 54 regions. In: *Annals of regional science*, 38 (2), pp. 199-218.

Birch, D.L. (1979), *The job generation process*. Cambridge, Mass. : Massachusetts Institute of technology.

Bruins, Anne, Frits van Uxem, Veronique Schutjens en Egbert Wever (1999), New firm life paths: the need for differentiation. In: *Demography of Firm – Spatial Dynamics of Firm Behaviour*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Bruins, A., J. op de Coul, H.W. Stigter en F.W. van Uxem (2000), *Wat bepaalt het succes van een starter? – Analyse van succes- en faalfactoren van startende ondernemers*. Zoetermeer: EIM.

CBS (2006), *Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers 2006*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Dagblad van het Noorden (2005), Economie van het platteland. In: *Dagblad van het Noorden*, 2 december 2005.

Van Dijk, Jouke en Piet Pellenbarg (1999), The demography of firms: progress and problems in empirical research. In: *Demography of Firm – Spatial Dynamics of Firm Behaviour*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Energy Valley (2009), *Energy Valley*. Op: <http://www.energyvalley.nl>, laatst bezocht op 31 augustus 2009.

Elfring, T. en W. Hulsink (2004), Networks in Entrepreneurship: The Case of High-technology Firms. *Small Business Economics*, 22 (4), pp. 409-422.

Fuchs, Martina (1999), Effects of the crisis of 1994/95 on the manufacturing industry in Puebla: changes in firms and on the local labour markets. In: *Demography of Firm – Spatial Dynamics of Firm Behaviour*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Hessels, S.J.A. en K. Suddle (2007), *Global entrepreneurship monitor: Nederland*. Zoetermeer: EIM.

- Koster, Sierdjan (2006), *Whose child? : how existing firms foster new firm formation: individual start-ups, spins-outs and spin-offs*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Lechner, C., M. Dowling en I. Welpé (2006), Firm networks and firm development: the role of the relational mix. *Journal of Business Venturing*, 21, pp. 514-535.
- LISA (2007), *LISA-handboek: Definities, protocollen en achtergronden van LISA*. Op: [http://www.lisa.nl/local/dl.php?p=LISA Handboek oktober 2006.pdf](http://www.lisa.nl/local/dl.php?p=LISA%20Handboek%20oktober%202006.pdf), laatst bezocht 1 februari 2007.
- List, J.A. en W. Warren McHone (1999), Measuring the effects of air quality regulations on “dirty” firm births: Evidence from the neo- and mature regulatory periods. In: *Papers in Regional Science*, 79 (2), pp 177-190.
- MINEZ (1997), *Ruimte voor Economische Dynamiek: Een verkennende analyse van ruimtelijk-economische ontwikkelingen tot 2020*, Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- MNLV (2004), *Agenda voor een vitaal platteland: inspelen op veranderingen; visie*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- NPOE (2007), *Ondernemende Dorpen*. Op: http://www.npoe.nl/ondernemende_dorpen.html, laatst bezocht op 7 februari 2007.
- Pellenbarg, Piet, Paul van Steen, Leo van Wissen (2005), *Ruimtelijke aspecten van de bedrijvendynamiek in Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Provincie Groningen (2006), *Startnotitie: 'Op weg naar een nieuw POP'*. Op: <http://www.provinciegroningen.nl/informatiebalie/publicaties/startnotpop.pdf?view=Standard>, laatst bezocht op 4 januari 2007.
- Partij van de Arbeid (2006), *Platteland*. Op: <http://www.pvda.nl/renderer.do/menuId/107719/clearState/true/sf/107719/returnPage/107719/itemId/220102110/realItemId/220102110/pageId/107750/instanceId/107734/>, laatst bezocht op 7 februari 2007.
- Rabobankgroep (2006), *Visie op provinciale dynamiek 2006: Focus op het potentieel van allochtoon Nederland*. Op: <http://www.rabobankgroep.nl/download/VOPD2006Totaal.pdf>, laatst bezocht op 23 augustus 2007.
- Schutjens, V.A.J.M. en E. Wever (2000), Determinants of new firm success. In: *Papers in Regional Science*, 79, pp. 135-159.
- SNN (1999), *Kompas voor het noorden: Ruimtelijk-economisch ontwikkelingsprogramma Noord-Nederland 2000-2006*. Assen: Samenwerkingsverband Noord-Nederland.
- SNN: Economische kernzones (2007). Op: <http://www.snnonline.nl/sjablonen/dw/default.asp?objectID=285>, laatst bezocht 4 januari 2007.
- SP Nieuws (2006), *Banken moeten op het platteland bereikbaar en betaalbaar blijven*. Op: <http://www.sp.nl/nieuwsberichten/060329->

banken_moeten_ook_op_platteland_bereikbaar_en_betaalbaar_blijven.html, laatst bezocht op 7 februari 2007.

Strijker, D., I.J. Terluin (2005), *Platteland en werkgelegenheid*. Utrecht: InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster.

Sutaria, V. en D.A. Hicks (2004), New firm formation: dynamics and determinants. In: *Annals of regional science*, 38 (2), pp. 241-262.

Terluin, I.J., L.H.G. Slangen, E.S. van Leeuwen, A.J. Oskam en A. Gaaff (2005), *De plattelandseconomie in Nederland; Een verkenning van definities, indicatoren, instituties en beleid*. Den Haag: LEI.

Wagner, J. en R. Sternberg, Start-up activities, individual characteristics, and the regional milieu: Lessons for entrepreneurship support policies from German micro data. In: *Annals of regional science*, 38 (2), pp. 219-240.

Van Wissen, Leo (1999), A micro-simulationmodel of firms. Applications of concepts of the demography of the firm. In: *Demography of Firm – Spatial Dynamics of Firm Behaviour*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Van Wissen, L.J.G. (2001), Demography of the firm: a useful metaphor? In: *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*. 18 (3), pp 263-279.

Van Wissen, Leo (2004), A Spatial Interpretation of the Density Dependence Model in Industrial Demography. In: *Small Business Economics*. 22 (3-4), pp.253-264. Op: <http://www.springerlink.com/content/v1342v15j1070067/fulltext.pdf>, laatst bezocht op 23 augustus 2007.